

მომხედა სწორეთა! გულზე ხელი დამიკაკუნა და დაავიღვივინა: “სრულებით არა გტკივა რა!” რა ქნან სანყალმა ავით მყოფებმა გულით ამისთანა ექიმების ხელში და როგორ ერთი ორათ არ შეიყვარონ დ.ბოკი, რომელიც ანგრე მკაცრათ ჰკიცხამს მაგისთანა შარლატანებს: ეგევე დოკტორი ამბობს, ბუნებით ირჩინეთ თავებო. ფრიად კარგი, მაგრამ ბუნებამ, რომ მოგარჩინოს, სხვანაირი დიეტა უნდა იქონიო. მხოლოდ ეგ მოიპოვება სწავლით და სიმდიდრით, ორთავე ეგენი შეუძლიან მდიდარს. მაშ გამრავლდით მდიდრებო, და განყდით ღარიბებო!

22 გიორგობისთვე. შაფათი. ლოცვის შემდეგ.

ღმერთმა დასწყევლოს ცუდი იმერელის ხასიათი. ისე მოუნდებათ ხოლმე ერთი-ერთმანეთში ასტეხონ აყალ-მაყალი და ყოველგვარი ინტრიგები, როგორც მამკალს თიბათვეში ღვინო მოსწყურდება ხოლმე გახურებულ გულზე. საკვირველი მოუსვენარი ხასიათის პატრონნი არიან და ძრინ თავმოყვარენი. აი თუნ რამდენიმე მაგალითი ჩვენი სემინარიის იმერლების ცხოვრებიდან. ღიმნაზიელებს ქართული გალობის სწავლა მოენდომათ და სემინარიელებს სთხოვეს, ვინმე გამოგვიგზავნეთ გალობის სასწავლებლად. მოუვიდათ ერთი აყალ-მაყალი ქართლებს და იმერლებს, არა იმერელი გავგზავნოთ, არა ქართლები. სასაცილოც იყო და სამწუხაროც ეს ჩხუბი. სასაცილოა ის, რომ რა აქვთ საჩხუბარი, და სამწუხარო ის რომ ორი მუჭა ხალხი ერთს ჩაღბანაში ვერ მოვთავსებულვართ. ჩვენ რომ საკუთარი სახელმწიფო გვექონდეს, მაშინ ხომ ერთი-ერთმანეთს თავ პირს დაამტვრევენ. ჩვენ გაუბედურებულს ქვეყანას სწორეთ ესლა ეჭირვება. იმის მაგივრათ, რომ ერთათ შეიქუჩნენ ერთის მტრის საბრძოლველად, ერთის ერთმანეთის ჩხუბში ირთმევენ სულს. თუ ახალგაზრდები, რომლებიც უფრო ძიენ მიელტვიან ყოველ კეთილ საქმეს, ამას ვჩადივართ, ბებრები რასას ვიქთ!...

აი ის მეორე ალაგი, სადაც იმერელმა შეგირდებმა გამოიჩინეს თავიანთი სისაძაგლე. ამ ორი თვის წინეთ მე და ჩემმა ამხანაგმა მოვინდომეთ ჩვენს კლასში ჟურნალის დაარსება. ჟურნალი შესდგებოდა ორი ნაწილისგან: რუსული და ქართული. ჩვენის

აზრით ის გამოცემა ათასნაირ სარგებლობას მოგვიტანდა: პირველი, რუსულს უფრო კარგათ ვისწავლიდით, წერას მივეჩვეოდით ნელნელა და რა უფრო ყველა უკეთესი ლიტერატურისადმი სიყვარული და პატივისცემა ჩამოვარდებოდა ჩვენში. ვფიქრობდით, უსულო და უგულო გაკვეთილების გარდა ერთი რამ ხეირიანი საქმეც გვექნებო. მაგრამ დაგვიშალეს ეს კეთილი და ყოვლად სასარგებლო საქმე მაგ ვაჟბატონებმა. როგორ თუ რედაქტორათ ქართველი და რუსი იქნებო, დაიწყეს ათასნაირი ინტრიგები და საქმეს ბოლო მოუღეს. საზოგადოთ მომეტებული ნაწილი (კარგი არსად არ დაიღვეა!) ამპარტავნები, კაპრიზნები და თავმოყვარეები არიან. თუ ვისთანმე მეგობრობა გინდა, უთოთ სულ უნდა ელაქუცო, თავის დღეში არ უნდა ეწინააღმდეგო, თორემ შაბაშ! ისე ეენტება, როგორც პილპილი და ისე დაგკარგავს, ვითომც აქ არაფერი. რა შვილია და ან რათ მინდა ის ამხანაგი, როცა ნაკლულევანებაზე ვაჩვენო, და ის განყრეს!...

ეს აზრები მომივიდა გუშინდელი დროების ნაკითხვის შემდეგ. მაში იყო მოყვანილი რამდენიმე ალაგი ქუთაისის კლასიკური შეგირდების ჟურნალისგან. სხვათა შორის ერთი ვილაც მ.მარრისა ორიოდე ხალხური ზეპირად გადმოცემანი. ერთი შეეხებოდა თამარ მეფეს. ერთს გორას ჰქვიან ქოშური. ეს იქიდან დეერქვაო, რომ ერთხელ თამარ მეფე ქალების ჯარით ამ ალაგს მოადგაო და აქ დიდი წვიმა მოუვიდათო. ქოშების ტლაპოდან ეს გორაკი გაკეთდაო. მეც ჩემის მხრით რამდენიმე ხალხური გადმოცემა თამარ მეფეზე ჩავწერე ჩემს დღიურში. ქარელის და გომის სტანციებს შუა, დოღლაურში, კალატოზიშვილების მამულში ტრიალ მინდორზე აღიმალღებიან ორი გორაკი. ერთხელ თამარ მეფემ გადმოიარაო, ამბობს ხალხური გადმოცემა, ჯარით ამ მინდორზეო. დიდი წვიმა მოუვიდათო და რასაკვირველია ყველას ფეხებზე ტლაპო აედოთო. წვიმის გადაღების შემდეგ ჯარმა დაისვენაო იმ ალაგას, სადაც ეხლა ეგ ორი გორა არისო. ჯარმა ფეხიდან ტლაპო მოიშორაო. ისეთი ძლიერი და ურიცხვი ჯარი ყამდაო თამარ მეფესო, რომ იმათი ფეხის ტლაპოდან ორი გორაკი გაკეთდაო. მართლაც საკვირველათ არიან აყუნტულნი ეგ ტყუპი მთა მაგოდენა ტრიალ მინდორზე?...

მაგავე აზნაურებას აქვთ დიდი მამული, რომელთაც საზო-

გადოთ ჰქვიან “დედოფლის წყარო”. სიგძით ეგ მამული იქნება ათას ვერსამდე და სიგანით უფრო ბევრი. მაგოდენა უზარ მაზარ ალაგებზე ნამი წყალი არ არის, მხოლოდ ზედ შუაგულზე არის მშვენიერი წყარო, სახელად “დედოფლის წყარო”. ამბობს ხალხური ზეპირად გადმოცემა: ერთხელ თამარ მეფემ დიდძალის ჯარით გადმოიარაო მაგ მინდორზე. ჯარს დაღლილობის და სიცხის გამო წყალი ძრიენ მოსწყურდაო. თამარ მეფე შენუხდა, მაგრამ მალე მოილო ღონისძიება. უბრძანა თავის ყმებს გათხრა მიწისა და ამოიყვანეს მშვენიერი წყარო, რომელიც მშვენიერათ ამოაშენეს საჩქაროთ და ჯარმა წყალის წყურვილი მოიკლაო. მას უკან იმ წყაროს ჰქვიან “დედოფლის წყარო”. მაგ დედოფლის მინდვრის ზევით ფალავანდიშვილების და ამირაჯების მამულში არის სოფელი “თამარაშენი.” მაგაზედაც ამბობს ხალხური გადმოცემა, ვითომც თამარ მეფის სადგომი ყოფილიყვეს. ცხინვალს ზემოთ მაჩაბლების მამულში არის კიდენ სოფელი თამარაშენი, მაგაზედაც იმას ამბობენ, რასაც პირველზედ. თუ ამ ერთიბენვა ალაგზე ამდენი გადმოცემაა თამარ მეფეზე, დიდზე უფრო ბევრი იქნება. ეს ცხადათ გვიმტკიცებს, თუ რა გავლენა ქონია თამარ მეფეს ქართულ ხალხზე და ქართულს ხალხს თავისი მხრით რა ნაირათ ყვარებია თავისი მეფე.

1880 წელსა გიორგობისთვე.

23.⁹⁷ წელს დღეს პირველათ მოვიდა კარგა ღონიერათ თოვლი. მარშან ამდროს გაჩაღხური ზამთარი იყო.

26. დღეს მეორეთ მოვიდა ზორბათ თოვლი. ეტყობა, ცივი ზამთარი იქნება.

28 გიორგობის თვე. პარასკები. (თითქმის შუა მარხვა)

შეგირდის გულის ფეთქას – შეგირდივე შეიტყობს. გარწმუნებთ ყველას, ვისაც კი შეგხვდებათ ეს ნაწერი, რომ თქვენ შეგირდის ღელვას ვერ გაიგებთ: თუ გაიგებს ისევ შეგირდი, თორემ სხვა ვერავინა. რას ფიქრობს, რა აქვს იდეალათ, რას ელტვის, რა სძულს და რას ჰკიცხამს, რაც უნდა დახელოვნებულები იყვნეთ პედაგოგიაში, სრულებით ვერ იგრძნობთ. გვასწავლიან ათას რამეს, მართებლობა ფიქრობს, რომ დიდს სარგებლობას უტანენ

ესენი შეგირდებსაო. ჩვენ კი დავცინით მართებლობასაც და იმ საგნებსაც, რომლებიც არ მოგვწონან. კლასიკური ენები, რაღა თქმა უნდა, მიღებულია მთელს ევროპაში და დიდის გულმოდგინებით ასწავლიან ამ საგნებს. თქვენც შეგირდები უნდა იყვეთ, რომ იგრძნოთ, თუ რანაირათ გვძულს ეს საგნები! თუ არა და ვერ მიხვდებით, რომ შემოგჩივლოთ, ზარმაცებს დაგვიძახებთ. აი ერთი მაგალითი. გუშინ წინ პირველ გაკვეთილზე ბერძნულის მასწავლებელი არა გვყავდა, უნდა გეყურებინათ, როცა უროკი გათავდა, რა სიხარულით და აღტაცებით გვეკითხებოდნენ პირველი კლასის შეგირდები: გარტინსკი არ არისო? რა უხაროდათ ანგრე ძიენ მასწავლებლის არ ყოფნა. მაგ სიხარულს იგრძნობს მხოლოდ ის, ვინც მაგათსაებ იტანჯა!.....

1 ქრისტეშობისთვის. ორშაფათი. ვუქმობთ⁹⁸.

დღეს ე.ი. გუშინ ოცდაათს წასული თვისას გაიხსნა საზოგადოება ღარიბ მოსწავლეთა შესაწევნელად. ბევრს გაეხარდა ამ საზოგადოების გახსნა, ვითომც და ბევრს ღარიბს უშველიანო, მაგრამ მე როგორღაც ეჭვში ვარ. ბერებისაგან კეთილი არ იქნება. ტენისა არ იყვეს, მთელი ინგლისი სავსეა ყოველგვარი საზოგადოებებით ღარიბების სასარგებლოთ. ერთი რაღაც საზიზღარია ამ საზოგადოებებში. მილიონობით ტყავს აძრობენ ხალხს და კაპეიკობით მას შველიან. ეს რასა გავს? თუ ნამდვილათ ხალხი გიყვართ, ბოროტება ძირში უნდა მოისპოს. ერთს მილიონი უნდა ქონდეს შემოსავალი და მეორეს ორი გროში. ეს საზოგადოება უნდა დაეხმაროს სემინარიის ღარიბ მოსწავლეთა. ამისთვისაც ვუქმობთ და ვმხიარულობთ შეგირდები. ვართ შეკრებილი ზალაში. ხან ლეკურს ვთამაშობთ და ხან ვმღერით. მე არც ერთში არ ვიღებ მონაწილეობას, მხოლოდ ჩუმიად მომღერლებს და მოთამაშეებს უცქერი. ვაცქერდები და ცხადათ ვხედავ, რომ არც მომღერლები და მოთამაშეები თავისუფლები არ არიან. თითქოს ყველა ფიქრობს, ვაი თუ, ეხლა კარგათ რომ ვითამაშო, ხვალ რომ გაკვეთილი კარგათ ვერ მიუგო, მასწავლებელმა ედინიცა მამაკრას ჯიბრით. სულ სხვაა მხიარულება ამ გაუთლელი ბურსაკებისა სოფლებში და სხვა თავისუფალ ალაგებში!....

2 ქრისტეშობისთვე. სამშაფათი.

ჩვენ ჩვენი თავი ვერ გაგვიტანია, თუ ღმერთი გნამთ, სხვა როგორ გაგვიტანს? ეს აზრი მომივიდა თავში, როდესაც დღევანდელი დროების ნომერი წავიკითხე. სწორე გითხრა, გული დამეთუთქა და მწარე ბრაზებიც მომივიდა. რა უბედურობაა, ორ კაცს ვერ უცხოვრნია ერთათ ძმურად! დღეს დროებაში სწერს ბ.ფურცელაძე, მიმოხილვაში მონაწილეობას აღარ მივიღებო. ანტონა და გიორგი ძმებივით იყვნენ და რამ აიძულათ, რომ ანგრე შემოსწყრნენ. ჯანდაბას შემოსწყრნენ, მაგითი საზოგადოებას რალათ უკარგამენ თავიანთ შრომას! უფრო ზიზლი მომივიდა ანტონზე მიტომ, რომ ორი კვირის წინათ თავის პირით სთქვა: ‘ჟურნალის ვაი-ვაგლახი ისევ მე დამანწებაო’. ამას ამბობს და მეორე დღეს საყოველთაოთ აცხადებს, აღარ მინდა შრომაო. შეიძლება კაცი ბრაზიანი და ანჩხლი იყვეს, მაგრამ არც ასე გადაჭარბებული უნდა. ეს ხუთი-ექვსი წელიწადია, რაც აღარა გაუკეთებია რა, მიტომ, რომ სად დასწეროსო, როცა ყველა მწერლებს შემოწყრა? ანტონი მიყვარს, როგორც ნიჭიერი კაცი და უფრო იმიტომ მომდის ბრაზი მაგითს საქციელზე, რომ ეგ არ შეჰფერის კარგს და ნიჭიერ კაცს. ქართველობა გვეტყობა!...

ქრისტეშობისთვე.

4.⁹⁹ დღეს კლასიკურ გიმნაზიაში ვიყავი და რამდენიმე ოთახი ვნახე. ჩვენ კარავთან სარაის არა გავს.

5. წუხელის მთვარის დაბნელება იყო. მშვენიერი რამ იყო! ექვსის ნახევრიდან დაიწყო მთვარის ძირიდან დაბნელება და სულ შესრულდა ექვსი, სარამ სულ განითლდა. ერთს საათს წითლათ იყო და ნახევარ საათს კიდენ მოუნდა მთლათ განათლებას. სინათლე დაიწყო იმავე აღმოსავლეთის ძირის კუთხიდან. სამღვრთო წერილის ბრალია, თორემ უფრო დაწვრილებით გამოვიანგარიშებდი დროს და ბევრს უყურებდი.

7.

ხახულმა ჯარი შეყარა

მეფე სოლომონს¹⁰⁰ გულისთვის
 ვისაც ღმერთი გნამთ აქ მოდით
 ძირის ბატონის გულისთვის.
 ვინაც მოვკვდებით ვცხონდებით,
 ალაპ ჩვენი ღვთის სულისთვის.
 მეფე მობრძანდა მთაშია
 ხახულს იამა თვალშია;
 ფიცხლავ ხმალს ხელი გაისვა
 შევარდა რუსის ჯარშია.
 სალდათთა თავი დასხება
 ყაზახს აცივებს ტანშია.
 ხახულს თობი დაუშინეს
 ვერ მოაწყინეს წარბშია.
 მერმე შეშებზე ააგეს
 არ ეტეოდა ტანშია.
 ერთი ბატონსა შესძახა
 მე წავხდი, მტერი წავიხდა,
 ამ შენს ერთგულობაშია.
 ვაიმე ძმაო ხახულო
 ბიჭათ ნაქებო ჯარშია
 შენისთანას ვერ ვიშოვი
 ამ ჩემს დროსა და ჟამშია.
 გამარჯებულმა ციციან
 განჯას ციხე არ მინახამს
 მინდა თვალით დავინახო
 ყეენმა შემოუთვალა
 შენ ჩემთან რა ხელი გაქო.
 თუ ჩხუბი არ მოგიშლია
 ტყვია წამალი მრავალი
 ზარბაზნები მზათ მაქვსო
 მეფის რაული სიათა (თოფი)
 ჩახმავ შემართული მაქვსო.
 მოგიკვდეს შენი ციციან
 თუ ვერ ნახოს განჯის ციხე
 მაგ შენი ციხის კარები

შენვე ვერ ჩაგადებინო,
 ღორის ქონით არ გაგაძლო
 რჯულიც არ გაგაგდებინო.
 მაგ შენი მაფრაშეები
 სალდათებს ნავალებინო
 ტახტიდან არ გადმოგილო
 თავიც არ გაგაგდებინო.

8 ქრისტეშობისთვე. ორშაფათი. 8 საათისა.

ჩემს სახსოვარ წიგნში ჩავწერე, თუ როგორ მოხდა ექვს ამ თვისას მთვარის დაბნელება. რა დიდი გარჩევა არის განათლებულ კაცს შუა და გაუნათლებელს? მე სიხარულით უცქეროდი მის დაბნელებას, მიტომ, რომ ვიცოდი როგორ ხდებოდა. წინ მედო ნორმან ლოკიერის¹⁰¹ ასტრონომია და გამოხატულს სურათს მთვარის დაბნელებისას უცქეროდი. ახლა როგორ ეპყრობა უბრალო კაცი ამ მოვლენას? ათას უბედურებას მიაწერს მაგის დაბნელებას. მეორე დღეს რომ ურემი გაუტყდეს, მაგის ბრალიაო. აი როგორ უსწორ მასწოროთ არის განანილებული ცოდნა? აქაც ისეთივე მონოპოლია არის, როგორც სხვა რამეში.....

გუშინნინ ოპერა «Жизнь за царя»-ში¹⁰² ვიყავი. ბევრჯელ ტანმა დამიჟრიალა და ბევრმა შავმა აზრებმა გამიარეს ჩემის ქვეყნის მდგომარეობაზე!... ყველა ცდილობს თავის გვარ ტომობის აღდგენას. მაგ. თუნდ რუსეთი. ლიტერატურა დამახინჯებულენას ამშვენებებს, ისტორიკოსნი ისტორიას იკვლევენ, დრამა კიდენ პატრიოტულ გრძნობას აღვიძებს ხალხში!... და სხვა...

გუშინ ცირკში¹⁰³ ვიყავი. ბევრმა გამაკვირვა და ბევრმა ზიზლი მომგვარა. ლუკმა პურის შოვნა რამდენ სისაძაგლეს არ აქმევინებს კაცს. მოთამაშეების სიცოცხლე ბენვზე კიდია!

En effet «Дарвиновское» борьба за существование!...

ქრისტეშობისთვე.

17.¹⁰⁴ დღეს ძრიელ თბილა. ასეთს სითბოს ქრისტეშობისთვეში ჯერ არ მოვსწრებულვარ. გაზაფხულის სადამო გეგონება! ამ

მშვენიერ დღეში აუსრულდა ჩვენს იეზუიტს იოანანიკკეს თავისი სურვილი. დღეს დროებაში ვკითხულობთ, რომ უნმინდესმა სინოდმა მიანიჭა ნება უჩილიშჩებში ზედამხედველების ამორჩევა და დამტკიცება.

შინ მივდივარ და რო იცოდეთ რანაირათ მიხარიათ! ეს ოხერი თითქოს ბავშვი ვიყვო. რაღაც მიმწემს შინისკენ.

26. დღეს ცოტათი წამოთოვლა და ქარიც ამოვარდა. ჯერ-ჯერობით ზამთარი წამუსოფს.

27. ჩემ ძმა გიგოს სამი წერილი უნდა მივწერო სხვადასხვა ხელმოწერით. ერთზე ალექსანდრე, მეორეზე შაშა და მესამეზე ჩაჩულია. თუ ის შორსმხედველია, მიხვდება თუ რას ნიშნამს ესეები.

20. დღეს გვითხოვენ. ეს დღე ჩემთვის შესანიშნავი, სხვებისთვის არაფერი. თავით-ფეხამდინ სულ თავისუფალი ვარ.

30. გუშინ თოვლის მაგიერ გაჩქარებული წვიმდა. ამ წვიმის თაობაზე დედა ჩემმა თქვა

ქრისტეს შობისთვის წვიმასო,
ბევრით სჯობს სისხლის წვიმაო.

დღეს კი წვიმა თოვლით შეიცვალა. გუშინ ჩვენსა ჩიტო იყო. ორი სიმხეცე სთქვა ლაპარაკში, ვითომც აქ არაფერიყო: 1, წრეულს კალიაობასო, ასი კაცი მებარაო, და რომელიც მუშა კი მომეწონებოდა იმათ შევამუშავებინე ჩემი ვენახიო. ისე კი გახადეს, როგორც კობტა პატარძალიო. 2, წრეულს, რომ დიდი სეტყვა იყოვო, უცფათ დაიძახეს, რომ თევდორიკაანთ იხრჩობიანო. ჩემი მოჯამაგირეები სულ იქ გაცვინდნენ. მომაგონდა, რომ საცა ის ნიაღვარი მიდიოდა, ჩემი ორმოებიც, პურით სავსენი იქ იყვნენ; ვეცი მაშინათვე ბარს და მოვკურცხლე. მეც იქით გაუჭერ გზა და მივეც წყალი, საცა იხრჩობოდნენ. (აბა მაშ რის პომეშჩიკი ხარ, თუ ენგრე არ იქ?)

30. სამ.

დღეს დედა ჩემმა თავი არ დაიბანა. რატომ მეთქი? და აი რა მითხრა:

ოთხშაფათის ძალსაო,
ქალი იბანს თავსაო;
ან მოუკლამ ქმარსაო,

ან საყვარელ ძმასაო.

ის კი ველარ მითხრა, თუ საიდან შესდგა ეს ლექსი.

სონოსა და შაქროსა¹⁰⁵ დღეს ვაჩვენე შოთა რუსთაველის სურათი. სიცილით დაიხოცნენ: ეს მამამ რო გადაგლეჯილი ტყავი მისცა მეხასლე თათარსა, იმას გავსო. მეც ძაან ვიციწე.

31. დღეს ერთ ალაგას ხალხი იდგა ჯგუფათა. იქ მისვლა მინდოდა, მაგრამ ვერ გავბედე, თითქოს მეშინიან, თითქოს მრცხვენიან. ეს სწორეთ ეხლანდელი განათლების ნაყოფია. იმის მაგივრათ, რომ ხალხთან დაგვაახლოვოს, მას გვაშორებს. მე თუ ასე მომდის, რომელსაც ჯერ არც დიდი განათლება მიუღია, არც მაგათი უცხო ვინმე ვარ; მიტომ რომ მაგათში დავიბადე, მაგათში გავიზარდე, დიდ სწავლულს რაღა მოუვა? გონი ახლოც არ მიეკაროს მაგათა.

დღიური ერთი სემინარიელისა.¹⁰⁶

1881 წელსა 15 იანვარსა.

1881 წელი იანვარი.

22¹⁰⁷. მელას რაც აგონდებოდა, ის ელანდებოდაო. სწორეთ მეც ისე მომივიდა. ამ ერთს კვირაში სულ ჩემი ძმის ფიქრში ვიყავი, ვაითუ ავათმყოფობის მიზეზის გამო მოვიდეს მეთქი, სწავლა ვედარ შეასრულოს. წუხელის ვნახე საშინელი სიზმარი. ოხ, რა ძრიელ მენყინა? დილაზე ღმერთს მადლობა შევწირე, რომ ეს ამბავი სიზმარი იყო და არა ნამდვილი. თითქოს გულიდან ქვა მომეხსნას. 9 ა.

დღეს შევიტყე სასიამოვნო ამბავი, მაღალ მართებლობაში გადაუნყვეტიათ ჩვენთვის უნივერსიტეტებში შესვლის ნება. ვაი და ჭირი ი ტოლსტოის¹⁰⁸.

22 იანვარი. ხუთშაფათი.

ბევრჯელ მინდოდა ამის დაწერა, რასაც ეხლა დავწერ, მაგრამ ვერა ვბედავდი: მე მგონი რალასიც მრცხვენოდა. ეხლა კი გავბედე ამის დაწერა, მინდა რომ გულზე აღარაფერი მანვეს და ვიყო ფრინველივით თავისუფალი. არ ვიცი საიდან გაჩნდა ჩემში ეს აზრი, რომ მე დიდი კაცი ვიქნები. წიგნებიდან მივიღე ესა, საზოგადოებისგან, და თუ თვითონ ჩემშია, არა ვუნცი, მხოლოდ კი დარწმუნებით ვიცი რომ ჩემში ეს აზრი ყმანვილობიდანვეა. სულ იმის მონატრული ვიყავ, რომ არაფერი ჩემის ცხოვრებიდან არ დაფარულიყო ჩემის მომავლის ბიოგრაფებისთვის და ისეთი სახათაბალოთ არ გახდენოთ, როგორც შექსპირისა. ერთხელ მოვინდომე ავტობიოგრაფიის დაწერა, მაგრამ აღარ ავასრულე. როცა წამიკითხნია არა სრული გონიერების ბიოგრაფიები, მიფიქრია, ჩემსას ენგრე სახათაბალოთ არ გაგიხდით მეთქი და გადავწყვიტე მეწერა ყველაფერი ჩემის ცხოვრებიდან. ეს ან სისულელეა ჩემის მხრით, ან გაფუჭებული ფანტაზიის საქმე, ან კიდენ საზოგადოებისა, ან კიდენ შეიძლება ეპოხისაც; შეიძლება სხვა ჩემი ტოლებიც ასრე თუ უბრალოთ სხვები ჩემსებრ ფიქრობენ თავიანთ თავებზე, ეს უთოოთ საზოგადო სენია, უბედურათ დაყენებული განათლების სისტემისა, რომელსაც ე.ი. სენს, აღმოფხვრა ეჭირვება. კაცი, რომელიც თავის თავზე ბევრს

ფიქობს, არაფრის მანქანაა; ჩხავანა კატა თავეს ვერ დაიჭერს. ან კი რა მიჭირამს ხელში, რომ ასე მაღალი აზრი შევადგინე ჩემს თავზე? არაფერი. ბევრგან შემხვედრია, რომ ბოლოს დიდ კაცებს, იქვე ყმანვილობითგანვე დაუნყიათ თვალსაჩინობა. პოეტებს თორმეტ-ცამეტი წლიდან გამოუჩენიათ თავიანთი ნიჭი; ზოგს კიდენ ძიენ ადრე დაუნყვიათ საზოგადო არენაზე შრომა, ზოგს კიდენ არაჩვეულებრივი ცხოვრებით თავი გამოუჩენია, ზოგს კიდენ ჩემს ხანაში კინალამ უნივერსიტეტები არ გაუთავებიათ, მე რა ვარ? აგერ მეოცე წელში ვარ, აბა რა გავაკეთე? არ ვიცი. ჩემში დიდ ვერაფერ ღირსებას ვხედავ. არც პოეტური ნიჭი, არც დიდი ნაკითხობა. მომეტებული თავის დამცირებაც თავს არ იღებს. მე მაქვს ერთი ღირსება, რომელიც ბევრს აკლია და ურომელოთაც არც პოეტობა ვარგა და არც დიდი ნაკითხობა; მე მაქვს სურვილი სწავლისადმი და სიყვარული შრომისადმი. შრომით შეიძლება სუყველა ფრის მოპოება. პოეტურ ნიჭზე ამბობენ, ვისაც ღვთისაგან არ აქვს მიცემული ეს ნიჭი, ის ვერას გახდებაო.

პისარევი კი ამბობს: მეც იმდენი შრომა მამინდება ერთი ლექსის დაწერაშიო, რამდენიც პუშკინსო. მაინც და მაინც ვერ მივაგენ მიზეზს ჩემის საშინელის აზრებისას. როგორც ელვა უცფათ გაიელვებს და გაჭქრება ხოლმე, ისე ამ ზემოთ მოყვანილმა ფიქრებმა გამიელვეს თავში და უცფათ ჩავაბარე არხივში. მე თავის დღეში მაგათ აღარ დაუბრუნდები. ახლა ჩავწერ რასმეს რეალურს, ანუ ნამდვილს. როგორც მედღიურე, სხვის დღიურებსაც დიდის გულმოდგინებით ვკითხულობ ხოლმე. ბაირონის¹⁰⁹, გეინეს¹¹⁰ და ნემენცური სოფლის მასწავლებელთა დღიურთა ბევრჯელ მოვუყვანივარ აღტაცებაში. ი.ტურგენევისაც¹¹¹ აქვს ერთი სტატია, სახელათ “დღიური მეტი კაცისა.” დავჯექე გუშინ და გადავიკითხე ხელმეორეთ. (პირველად შვიდივე ტომები ამ ხუთის წლის წინათ წავიკითხე). ოხ, რა დიდი განსხვავებაა მაშინდელს და ეხლანდელს ნაკითხვაში!. რამდენი ობოლი ცრემლი მე გადმომვარდნია თვალიდან! ლიზას, ასიას და ელენეს სურათები თვალიდგან არ მშორდებოდნენ. მაშინ ღიმილით და ტირილით ვკითხულობდი და ეხლა კი მწარეს სიცილით. სწორეთ გითხრათ, მე ტურგენევი შემძულდებოდა წუხელის, თუ რომ მაგისი ქმნილება არ იყვეს ბაზაროვი¹¹² და ოდინცოვა¹¹³. კაცი თავის დღეში

უაზროთ არას დასწერს. ტურგენევეს რა ქონდა სახეში, როცა ხატამდა ლიზას და მეტს კაცს (въ дневнике лишнего человека), რის მანქანები არიან, სრულებით ვერ შევიტყვე. ლიზას მდგომარეობა: მშვენიერი კარგი ბალი, შიგ სასაუბრო, მთვარიანი ღამე და ბალები. აი ლიზა სად ატარებს დროებას. მეტი კაცი? საიდლანაც შეახვედრა ჭლერქი და შაბაშ! რისთვის მოვიდნენ ეგენი, რა გააკეთეს, ვერ შევიტყვე. ეგებ სხვა ტიპებიც ვერ გავიგე. არა. აი ვინ იყო ბაზაროვი: ეგ იყო ახალგაზრდა შრომის მოყვარე მუშაკი პრაქტიკულის მიმართულებით და განათლებით, რომელსაც შეეძლო მოეტანა სარგებლობა თავის სამშობლოსათვის при благоприятных обстоятельствах. ოდინცოვა: თავის შრომით და სიყვარულით შეეძლო სული ჩაედგა საყვარელი კაცისთვის. ეჰ, დრო შეიცვალა!... ერთხელ ვნატრობდი ტურგენევის გმირობას და ეხლა კი ზოგნი მისნი გმირნი მძაგან...

23.¹¹⁴ არ გეგონოთ, რომ მცონარეობის მიმდევარი ვიყო, მაგრამ სად ერეკლე და სად ჩემი ყ... ნუხელის სიზმარში ნამესტნიკმა ერთი ჯგუფი ასიგნაციები მომცა. მეორე ერთს ჩემ ამხანაგს ენახა იმავე ღამეს: ვითომც ნამესტნიკმა მე უნივერსიტეტში სახემწიფო სტუპენდიანტატ გავეგზავნე. Странно стечение обстоятельств!

23 იანვარი. პარასკები.

ერთხელ ჩემ ძმას დავცინოდი მაზედ, რომ იმან უალაგო ლაპარაკი იცოდა, რო ესა და ეს დავწერეო, და ჯერ კი არაფერი დაეწერა. ეს ცუდი ჩვეულება კინაღამ რომ მეც შემომეჩვია. მაგრამ მე კაცის მაგივრათ გამოველაპარაკები დღიურს. ჩემი სარკე დღიურია. პირველად როცა სემინარიაში მიმიღეს ე.ი. ორი წლის ნახევრის წინათ, მაშინათვე განვიზრახე სემინარიის ოჩერკების დანერა, ამისთვის ვაკვირდებოდი იქაურ ცხოვრებას და ჩემის ამხანაგების ყოფა-ქცევას. ერთხელ მომხვდა ხელში ბიბლიოტეკაში პამიალოვსკის “ბურსის ოჩერკები”¹¹⁵ და აღტაცებით კითხვა დაუწყე. ვფიქრობდი, თუ მეც ამის ნახედვით დავწერ ჩემს ოჩერკებს. (ქარ. არ ვიცი ეს სიტყვა). მაშინ ერთის ოჩერკის ნაკითხვის მეტი ვერ მოვასწარ, მაგრამ მაგანაც დიდი შთაბეჭდილება მოახ-

დინა ჩემზედ. მასუკან ველარსად ვიშოვნე ეგ წიგნი. გუშინწინ კი ოთხთავ ოჩერკები წავიკითხე. საუბედუროთ სულ ვერ შეუსრულებია თავისი ოჩერკები პამიალოვსკის და მიტომაც მთლათ ვერ არის აწერილი ბურსის ცხოვრება. ღმერთო, რა საშინელებასა სწერს, კაცი ვერ წარმოიდგენს! აზრათაც ვერ მოუვა ეხლა კაცს, თუ შეუძლიანთ იმ ნაირათ ცხოვრება, როგორც არის აწერილი იმ ოჩერკებში! ტყუილი იმედი მქონდა მესარგებლა იმის ოჩერკებით. რაც უნდა უბედური იყვეს ჩვენს სემინარიაში ცხოვრება, მაინც იქაურს გაშორებით სჯობიან. ერთს ალაგსაც ვერ შეედრებიან ეხლანდელი ბურსები მაშინდელს. რა იყო მაშინდელს ბურსაში. სრულებით არ იყო სწავლა, აფუჭებდნენ ყმანვილების ხასიათებს, ღვთისნიერი ღვდლების მაგივრათ ზრდიდნენ ქურდებს და ავაზაკებს; ვინც კი არ ეძლეოდა იმათს გავლენას, როზგებით ტვინს უთხელებდნენ. ერთის სიტყვით რაც ქვეყანაზე სიბილწე მოიპოვება, პამიალოვსკის ბურსაშია. განათლებამ ჩვენი ბურსებიც შესცვალა. ბევრი გახლამთ ძრიენ ძველი, მაგრამ ეხლა სულ სხვაა. სწავლა ძრიენ უკან არ არის დაყენებული. ეხლანდელი ბურსა ზდის ატეისტებს, პატიოსან შეგირდებს, იდიოტებს, კარგ ჩინოვნიკებს და ცოტა ნაწილს ღვთის მოყვარეებს. მაგრამ დანვრილებით შემდეგში.

24.¹¹⁶ ეხლა ასტრონომიასა ვსწავლობთ. გუშინ ერთმა სალამოზე მკითხა: “ეს რა ვარსკვლავია”. მე ვუთხარ, ვენერაა მეთქი. მეორემ ყური მოჰკრა ამ საუბარს და დაცინვით თქვა: “ვიციტ, რომ ასტრონომიას სწავლობთო” და გაიარა. Вот истинная бурсацкая черта?

27 იანვარი. სამშაფათი.

დიდი ხანია მსურდა ჩვენი მასწავლებლების კოლლექცია წარმომედგინა, მაგრამ არა ხერხდებოდა. ეხლა დროება ნებას მძლევს და ერთ იმათგანზე ცოტას რასმეს ვიტყვი. იმედი მაქვს წლის დამდეგამდინ სულ შევასრულო. ეს ორი დღეა რაღაზედაც ბურსაკები აღელვებულები არიან. რომელ ჯგუფსაც უნდა მიუახლოვდე ბალკონზე, სუყველას ერთი და იგივე საგანი აქვთ

სალაპარაკო. ეს საგანი გახლამთ ქართული ენის მასწავლებელი ბ. ნ. გ. ტატიევი¹¹⁷. საქმე იმაშია, რომ მაგას დროებაში ცოტა არ იყოს მიჰკრეს, ე.ი. ჰკიცხავდნენ მაგის პედაგოგიურ მოქმედებას. ზოგი, როგორც ყველგან ხდება, ამტყუნებდა ჩვენს მასწავლებელს, ზოგი კი ამართლებდა. ქართული ენა სემენარიის ისე ცუდათ არის დაყენებული, რომ ლაპარაკიც კი მეტია. საკვირველია ღმერთმანი, რა მომავალს გვიმზადებენ ჩვენ არ ვიცით? გვეუბნებიან ღვდლათ წადითო. თუ ჩვენგანი ვინმე ღვდლათ წავა, უსათუოთ ქართველებში. თორემ რუსეთში რა წაიყვანს. იქ თავისებიც ბევრნი არიან. მაშ თუ ასეა, რატომ ქართულს არ გვასწავლიან? სლავიანურში, ბერძნულში, ლათინურში და განსაკუთრებით მარტო რუსულში რათა გვბერამენ? აბა მითხარით რა ვიფიქრე მის მეტი, რომ რუსებს სხვა მიზანი აქვთ? პოლიტიკით შეთითხნილ პედაგოგიას, აბა რა ხეირი უნდა ჰქონდეს? რა ნაყოფს მოიტანს, თუ არ უმწიფს და მწარეს. თითქოს დაგვცინიან კიდევ ბოლო ოთხ კლასში კვირაში თითო გაკვეთილი დანიშნეს. ტატიევი კი არა, გენიოსიც რომ მოგგვარონ, ერთი გაკვეთილით ვერას გახდება. ხან მაგ გაკვეთილსაც უქმე შეხვდება ხოლმე და დავრჩებით ცარიელი. ბევრი იტყვის, რომ ერთი გაკვეთილითაც კარგი მასწავლებელი ბევრს იზამსო. თუ მაგაზე მივარდება, მე უფრო ბევრსაც ვიტყვი: არამც თუ ერთი გაკვეთილით, არამედ ერთი საუბრითაც ნამდვილი განათლებული კაცი შეუცვლის აზრების მიმართულებას ახალგაზრდას. ეგ სულ სხვა იქნება.

ჩემის ნათქვამით არც იმის თქმა მინდა, ვითომც რუსული მეჯავრებოდეს, არც იმისი, რომ ტატიევი კარგი მასწავლებელი მეტეი. მაგისთანა უხეირო მასწავლებელი ძნელათლა თუ მოიპოება. შუბლი და თვალები წმინდა იდიოტური აქვს. თავში ნამცეცი ტვინი არა აქვს. არც ქართული ლაპარაკი იცის, არც რუსული. როცა ის ქართულად დაიწყებს ლაპარაკს, ტვინში ჟრიანტელი დამივლის ხოლმე და სახეზე მწარე დაცინვა გამომესახება ხოლმე. რომ ეს ქართულს ვერ გვასწავლის, ვსთქვათ ცხადია, მაგრამ კარგიც რომ იყვეს მაგ გაკვეთილებით ვერას მოასწრებს. მერმე ან კი ვინ დააყენებს კარგსა? მაშინვე პანჩურს უჭერენ და მაგის მაგივრად ვინმე ღ.ელიაბოვს მოათრევენ. დროების ავტორი ტყუილად ცხარობს. იმან ბოროტება საზოგადოთ უნდა გაჰ-

კიცხოს, თორემ არაფერი გამოვა. მე ხომ ჩემს სიცოცხლეში ტატიევს არ ვაქებ, მაგრამ, მაგის გაკიცხვა დროების ავტორისაგან იმას გავს, ერთი, რომ მოინდომონ სიღარიბეს მოსპობა, წაართვან მირზოევს¹¹⁸ და როტშილდს ფულები და ღარიბებს დაურიგონ!...

29.¹¹⁹ დღეს დროებაში ეწერა, რომ ობერ-პროკურორს მოლაპარაკება აქვს საბუროვთან, რომ სემინარიელებს ნება ქონდეთ უნივერსიტეტში შესვლისა. დარწმუნებული ვარ, რომ ამას მალე მოახდენენ. სემინარიაში ბევრს უხარიანთ, იმისთანებსაც, ვისაც სიზმრათაც არ მოსვლიათ უნივერსიტეტში შესვლა. მე კი გულ-გრილათ ვიღებ ამ ამბავს, მარტო ჩემთვის, სხვებისთვის კი რასაკვირველია კარგი. თუ შეძლება არა გაქვს, ვერსად წახვალ და რათ გინდა ცარიელი ნება?...

30 იანვარი პარასკევი. მეოთხე გაკვეთილი.

ესე ამბავი ამა დღიურში ჩაინერა ორი დღის შემდეგ.

ჩვენს წინ ზის ბერძნულის მასწავლებელი. ყველას სახეზე რაღაც დაღვრემილობა იხატება; ყველა საშინლათ ზარის წკარუნს მოელის. ყველას სურს ჩქარა გასწიოს სტალოვიასკენ. ყველას ჭირივით სძულს მასწავლებელი, რომელსაც სწავლის მაგიერათ საშინელი სევდა და ზიზლი მოაქვს. ვინ წარმოიდგენს ჩვენს მწუხარებას; რა საშინელებაა იჯდე მესამე საათის ნახევრამდინ და უცქეროდე ამისთანა საზიზლარ ქმნილებას, როგორც ჩვენი გაბრწყინვალებული სუბიექტი. გული სულ კვნესის როდესაც ცხადათ დარწმუნებული ხარ, რომ ამათგან არაფერი ხეირი იქნება! ან რა უნდა შეიძინო ლათინურის და ბერძნულის თარგმნით, ბიბლიის ყირაზე დაყენებით! შეისმინეთ, რომ ეს სიტყვები აღმოდინ გულისა სიღრმიდგან? ბევრნი ილუპებიან ამ ცუდი სისტემით. სულ ჩემი ამხანაგები თექვსმეტამდინ არიან. ვინ იცის რამდენი ამათგანი ჭკვიანი კაცი გამოვიდოდა, რომ ეს ვირული საქმე არა ქონდეთ! ჰე, სანტიმენტალურმა გრძნობებმაც თავი მომანყინეს. ისევ სქმეს შეუდგეთ.

ეს ბოლო გაკვეთილია. მეტათ უფერულათ მიდის საქმე. დემოსთენსა¹²⁰ ვთარგმნით, თუ იცით ეს ყველაზე ძნელია. ყველას მონყენილობა ეტყობა, თითქოს მასწავლებელიც დაღონდა, ესეც

დასძალა დემოსტენმა, ველარა გაიგო რა. მთელს გაკვეთილს ერთს წინადადებას უნდებოდა. თარგმნაში შეგირდიც წვალობს და მასწავლებელიც. სხვებს ყველას ეძინებათ. კაცმა იკითხოს, რაზე გვანვალებენ! იმის მაგიერათ, რომ პროფესორთან სიხარულით ვსწავლობდეთ, ძილი და სიკვდილი გვინდა. პროფესორიც საშინელი გვყავს: გიჟი, უტვინო, გაუნათლებელი, იპოხონდრიკი, უხასიათო, გარყვნილი და სხვა?! ვაი ჩვენ დღეს, როცა ეგ მელანხოლია დაცემული შემოვარდება ხოლმე? ნეპრავილნი ღლაღლოლებს და სინტაქსის ბჟირივით დაგვაყრის ხოლმე. Оговорка: არ ვიცი რისთვის და ეს მხეცი მე მწყალობს.

თებერვალი

4.¹²¹ დღეს პეტერბურღის გაზეთიდან იყო გადმობეჭდილი “დროებაში”¹²², რომ ბ. ყიფშიძემ სცენაზე კარგათ ითამაშაო. მე მეგონა ავით არის მეთქი და სცენაზედაც კი კარგად თამაშობს! სწორეთ, რომ ძრიელ გამეხარდა.

“დროებაშივე” სწერია, რომ თ. დოსტოევსკი¹²³ დიდის ამბით დაასაფლავესო.

დღეს ისეთი კარგი დარი იყო, რომ დამცხა. აბა ამისთანა ქვეყანას გავცვლი ყინულიან, ბურუსიან, ჭლექიან, წვიმიან პიტერში, რომ იქ ის არ იყვეს! ის, ის

4 თებერვალი. ოთხშაფათი.

დღევანდელ დროებაში ეწერა, რომ დოსტოევსკი დიდის ამბით დაასაფლავეს პიტერშიო. სიკვდილით კი სწორეთ ამ ორი დღის წინათ ჩააბარა სული უფალსა. მეც ორი დღის წინათ გავათავე მაგის რომანი «Преступление и Наказание». თუმც რომანებზე კაი ხანია, რაც გული ავიცრუვე, მაგრამ წავიკითხე კიდენ; ეს სულ დ.პისარევის ბრალია. საორთვეოთ¹²⁴, რომ პისარევის სტატიას მაგ რომანის გარჩევას ვკითხულობდი, მაშინ გადავწყვიტე, რომ უთოთ მეშოვნა და წამეკითხა. საშინლათ მომეწონა პისარევის სტატია, ჩემს დღეში ანგრე წიგნი არ მომწონებია; ერთის სიტყვით იმ საღამოს გიჟივით ვიყავი. ვლანძღამდი ბედს, რომ ის უდროთ

მოჰკლა, ვლანძლამდი რუსების მართებლობას, რომ ის უდროოთ დამარხა, და ცეცხლი მეკიდებოდა, რომ დიმიტრი ვერ ხედავდა, თუ რა ნაირათ აღელვებდა ახალგაზრდას ძარღვებში სისხლს მისი სიტყვები!... აი მიზეზი, რისთვის გავბედე დოსტოევსკის რომანის წაკითხვა. რასაკვირველია, უფრო კარგი იქნებოდა ჯერ რომანი წამეკითხა, მერმე პისარევის სტატია, მაგრამ რას იქ. ჩვენისთანა ღარიბ ხალხს, ვინ მისცემს შეძლებას, რომ ამორჩევით და რომელსამე სისტემით წიგნები ვიკითხოთ. ჩვენ ამ მხრივ ძალღებსა ვგევართ. დღეს აქ შეჭამს ლუკმას, ხვალ იქ. სწორეთ ჩვენც ასე ვართ. სისტემას ვინ დაგვიდევს. დღეს აქ შეგხვდა, წაიკითხე, ხვალ იქ, ისიც უნდა წაიკითხო, თორემ მერმე სადღა იშოვნი. რომანზე რაღა მეთქმის პისარევის შემდეგ? რაც დოსტოევსკის გძელათა აქვს ნათქვამი, ის პისარევის აქვს მოკლეთ. უფრო მკაცრათ და ცხადათ. ეს რომანი კი არ არის, პსიხოლოგიური მოთხრობა არის; საშინლათ აქეთ ორთავ ავტორებს დახატული სიღარიბის შედეგი საცოდავ რასკოლნიკოვზე. რომანში სხვა ტიპები მაგის მეტი ძრიელ სუსტნი არიან, მაგრამ ერთი რამ შევნიშნე. დოსტოევსკის რაზუმისხინი¹²⁵ ჩერნიშევსკის რახმეტოვსა¹²⁶ გავს ცოტათი. რომანში ბევრი კარგი ალაგებია, მაგ., როცა რასკოლნიკოვი გამომძიებელთან საუბრობს. დამავიწყდა: ღუნისა¹²⁷ ტიპიც კარგათ არის გამოხატული. ახალი, პატიოსანი ქალია, მაგრამ ვერას¹²⁸ ჩამოუვარდება. სონასთანა¹²⁹ ტიპი ჯერ რომანებში არ მინახავს.

წუხელის ბინდზედ მე და ერთი ჩემი ამხანაგი ქუჩაში ვიცქირებოდით ფანჯრიდან. საშინელი სანახავი ვნახეთ. ერთი ღარიბი დედაკაცი ორი სამი წლის ბავშვით ეგდო და რაღაც ძონძებში დამპალ ვაშლებს, თუ კარტოფილებს ახვევდა. ბავშვი სიცივისაგან გულზე ეკვროდა, ბოლოს ადგა, წამოიკიდა ზურგზე ბავშვი, როგორც მაიმუნი, ან კენგურუ სჩადის და წავიდა. ბევრი ვილაპარაკეთ მაზედ, თუ როდის შეიცვლება ჩვენი სოციალური ცხოვრება, რომ ამისთანა საზარელი პეიზაჟები აღარ ხდებოდეს. თვალწინ წარმომიდგა ცხადათ რასკოლნიკოვის გომური, მისი ბრანძები, სიცივისაგან, სიმშობისაგან, სიღარიბისაგან მომტვრეული ახალგაზრდა სტუდენტი. შევადარე ამათი ბედი. რა გასაკვირველია, კაცმა ამ მდგომარეობაში რომ კაცის კვლა ჩაიდინოს, მერმე იმ აზრით, რომ ათას კეთილის იქმოდე? ეს ასრეა,

მაგრამ მაინც ვერ ვიტყვი, რომ ეგ საფუძვლიანი აზრია. ერთის წლის წინათ ნილო ამბობდა: გავმართოთ ყრილობები, აღვძრათ ხოლმე კითხვები, აი თუნდ პირველად ეს: „უნდა მოეკლა რასკოლნიკოვს ბებერი დედაკაცი, თუ არა.“ დარწმუნებით გეტყვი ახლა ჩემო მეგობარო, რომ „არა.“ სარამ ჩვენი სოციალური ყოფა, ეკონომიკური მდგომარეობა არ შეიცვლება, რასკოლნიკოვები და პროცენტშიცები არ დაგველევა, თუ ეგენი შეუცვლელნი დარჩებიან, მოკვლის ნების მიცემით, ერთს ჭირს მეორე მიემატება.

8. ¹³⁰ დღეს ძრიელ ცუდი დარია, ცოტათი თოვლს. რა მალ-მალე იცვლება ტაროსები!

9 თებერვალი. ორშაფათი.

მე მგონი ყოველი ჩვენგანი სიამოვნებით მოიგონებს თავის წარსულს და ათასჯერ რომ ათქმევინონ იმის ამბავი, დაუზარებლად იტყვის. დღეს ლოლიკის გაკვეთილზე გავფრინდი ჩემ ყმანვილობასთან და ღმერთო, რამოდენა ცვლილება მომხდარა. სადღა ვარ ისა, რაც ვიყავი. ამ ათი-ცხრა წლის წინათ ვიყავ უმანკო სული და ახლა კი გაფუჭებული ცუდის განათლებით. რა მხურვალე ღვთის მოყვარე ვიყავ! მუხლებს ვიმტვრევდი მუხლის მოყრით, ზიარების დროს ჩურჩხელის ჭამასაც კი ვერა ვბედამდი წირვამდისინ. და რა ნაირათ მიხაროდა ზიარების მიღება! პირველ ორს სამს წელიწადს შკოლაში ყოფნისა ისევ ენგრეთი ვიყავი. ბრაზებით გული მევესებოდა, როდესაც ვხედამდი, რომ ის შეგირდები, რომლებსაც კატიხიზი უსწავლიათ, უწესოთ იქცეოდნენ. რამდენჯერ მინატრია, როდის იქნება მეც ვისწავლო, რომ ყველაფერი ვიცოდე, როგორ უნდა მოვიქცე. მოვესწარ იმის სწავლას და გაფრინდა ყოველი ჩემი ოცნებები და უკან გამოეკიდა რელიგიური გრძნობა. დარწმუნებული ვარ ყოველს ჩვენგან ათ-თხუთმეტ წლამდინ აქვს დანერგილი ღვთის მოყვარება და თუ ვისაც ეგ ბოლოს აქ აქვს, ეგ განათლების ბრაღია. მთელ სემინარიაში ერთ ნამდვილ ღვთის მოყვარეს, თუმც ყველაზე ძიენ სასოებაში იქ უნდა იყვნენ, ვერ იპოვით. თუნდ, მე. განა მე არა მწამს ღმერთი? არა ჯერ მანდამდისინ არ მივსულვარ. მაგრამ

რალაც გულგრილობა გვეწვია: “სულერთია.” რალა რელიგიური გრძნობა შეგრჩება, როდესაც ეკლესიურ კანონს ძალით და გამო-რიცხვებით გასრულებინებენ. ვსთქვათ გუნებაზე არა ხარ, რომ ეკლესიაში ორი საათი იდგე, ან ცოტათი ავათა ხარ, ან კიდენ საჩქარო საქმე გაქვს. ღმერთს ლოგინშიაც ახსენებ და საქმეს კი ვერ გააკეთებ და შენ ძალას გატანენ უთოთ ნახვიდე ეკლესიაში და იქ ორი საათი იდგე, თუ არა და გამოგრიცხამენ. დარწმუნე-ბული ხარ, რომ ღმერთი ძალას არ გატანს, უთოთ ეკლესიაში იყო, იმისთვის „უფალო შემინყალენიც“ საკმარისია და ეგენი კი თავპირს გამტვრევენ – აბა ამის შემდეგ რალა დაგრჩება რელი-გიური?

ამავე გაკვეთილის დროს მომაგონდა ის სურვილი, რომელიც მქონდა ამ ორი წლის წინათ – ლოლიკისადმი.

ვფიქრობდი, თუ რაკილა ამ საგანს ვისწავლი, მაშინ სულ სხვა ვიქნები მეტი, სიტყვა-პასუხში ველარავინ მომიგებს და ძრიენ ჭკუა-გამჭრიახი ვიქნები მეტი. აგე დღესა ვსწავლობ ამ ჩემს სანატრელ საგანს. მაკმაყოფილებს? სრულებითაც არა. ჭკუას კი არ ავარჯიშებს, ამახინჯებს. ეს რალაც ძველი სხოლასიკების¹³¹ სისულელეა. ახალი, ცოცხალი, მიმზიდველი მაგაში არა ფერი არის. ცარიელი უბედური ტერმინები არიან. უჩებნიკი სვეტი-ლინისა¹³². ამ სახელმძღვანელოში კიდენ ცოტა-ოდენს ბურსაკის გაუტეხელი ენერგია თუ გაიგებს რასმეს, თორემ გიმნაზისტის ტვინი პირველ პარაგრაფზევე ჩაიჩოქებს. ამის პროფესორათ ვინ არის? ერთი წელკავიანი, კბილნაკლები, ფეხებ მახინჯი შტილი (მეტი სახელია). თვითონაც კვდარი, საგანიც კვდარი, აბა ბურ-საკო, შენ როგორღა გინდა იცოცხლო. უხასიათო პედაგოგმა როგორ უნდა აღზარდოს ხასიათიანი შეგირდი?.. დიემ!

გიერო!

13.¹³³ ჩვენ სემინარიას ხარჯი მოუმატეს. მე მგონი 7,000 მანე-თამდინ. სახელი ჩვენი და სახრავი სხვისი! 2000 ჩვენ შეგირდებს, 5000 მასწავლებლებს. თურმე სულ “ურას” იძახდნენ!

დღეს ლოლიკის მასწავლებელმა ერთი შეგირდი ისე შეაწუხა, ისე დატანჯა უროკის კითხვის დროს, რომ კინაღამ გული

შეუწუხდა, რომ გარეთ არ გასულიყო და თავზე წყალი არ დაესხა. აი კარგი პედაგოგიური პრიომი და ძრიელაც ახალი, ასე რომ სხვებს შეუძლიანთ ნაბაძონ.

14 თებერვალი. შაფათი.

ერთფეროვან და დაურღვეველი არის ჩვენი ბურსაკული ცხოვრება! უშფოთველად მიიზღაზნება ბურსაკული ცხოვრება ახალი აზრები მას არ აღელვებს; ბურსა მოკლებულია ხეივანი-ჟურნალ გაზეთებს (მარტო ივერია და დროება გვაქვს), ახალ კარგს წიგნებს და ბევრს სხვას რასმეს. ჩვენ უკეთურ მასწავლებლებს მოსდით სახელმწიფო ხორციტ¹³⁴ თითო-ოროლა რუსული ჟურნალი და იმასაც არ გვაძლევენ. რა მწარეთ გამელიმა, რო იცოდეთ, თუ როგორ უსვინდისოთ მოგვატყუა ჩვენ დღეს ბიბლიოტეკარმა. ჟურნალების კატალოგი ვთხოვე და მოგვცა: რომელიც გინდათ ამოიწერეთო. წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება, როდესაც მას მივეცით ბარათი, რომ მოეცა «отечественные записки» за 1876 г.¹³⁵ უარი მითხრა. მასწავლებლისგან რეკომენდაცია მოიტანეო. განა არ იცით რა არიან ჩვენი მასწავლებლები? როდესაც ბარათს მიუტან, ხელი მომიწერო, გეტყვის: რა დროს თქვენი ჟურნალის კითხვაა, უროკები ისწავლეო. საცოდავი კრებულებიც კი არ მომცა, რეკომენდაცია მოიტანეო. ეს საწყენი არ იქნებოდა, თუ ყველაზე მოეთხოვნა რეკომენდაცია. წარსული საუკუნის დროს და 30 წლის ჟურნალები სულ ურეკომენდაციოთ დაურიგა. აბა ამ გაიძვერაობას რა უთხრა: ვითომც და ნება მოგვცა რადა!. მატემატიკის მასწავლებელზე მინდოდა ლაპარაკი და რაზე დავინწყე? მაგრამ სულ ერთია. ბურსაში ღრმა ძილია. დღეს ერთმა უბრალო რამემ ცოტა არ იყო გაგვამხიარულა. მატემატიკის მასწავლებლად გვყავს ერთი ძრიენ მოხუცი, ოთხმოცი წლისა იქნება, სახლათ პ.ი. გულაკი¹³⁶. ვინ იცის მაგ საცოდავს, რამდენი ვაი-ვაგლახი გამოუვლია. როგორც ამბობენ, ყმანვილობაში დაუდგრომელი ხასიათისა ყოფილა და მიტომაც ვირის აბანოში ბრძანებულა ბარე თორმეტი წელიწადი. მას უკან ათასგან უმსახურნია და ბოლოს აქ გამოგზავნეს გიმნაზიაში მასწავლებლათ. მატემატიკა ძრიენ იცის, მაგრამ არც გადაცემა უვარგა,

და არც ქცევა. შეგირდები ვითარათ არ ეპოვებიან, რისთვისაც ვერაფერს ასწრობს. მე ძრიენ მომწონს და მიყვარს ეგ მოხუცი და ძრიენ ზიზლი მომდის, როდესაც შეგირდები უპატიურათ ეპყრობიან. მაგრამ რას იზამ. თუმცა თავის საგანს ვერ გვასწავლის კარგათ, მაგრამ რა უყოთ? რომელ სემინარიაში ასწავლიან კარგათ მატემატიკას? არცერთში. ეგ ხომ სამხთო წერილი არ არის, რომ განვითარებული პროფესორები დანიშნონ. აი სწორეთ ამ ბებერმა გაგვადიმა დღეს, თითქმის ყველანი. საკვირველია ამ ბებრის ფიზიონომიის გამომეტყველება, როდესაც გაკვეთილს გვიხსნის. ეტყობა რომ სულ უგულვოთ არის; უჩებნიკიც წუნკი გვაქვს. (მოკლეთ «Космография» Вагенса Воленса.) და როდესაც სხვაზე დაიწყებს ხოლმე, რაღაც სიცოცხლე იხატება მის დაბერებულ შუბლზე. აი რა გვითხრა, სხვათა შორის დღეს. ყოველს ზეციურს სხეულს გაუვლია და უნდა გაიაროს ოთხი ფაზისი. პირველი ღრუბლოვანება; 2, ღრუბლოვანებიდან გაკეთდება მნათობი სხეული, რასაც ეკუთვნის მზე, 3, მერმე სხეული გადაიქცევა მინათ, რომელსაც შეუძლიან ცხოველებია და მცენარეებია, რომელსაც ეკუთვნის ჩვენი დედამიწა; 4, როდესაც წყალი სხეული გადაიქცევა მთვარედ. ამაებს დიდი ხანი უნდა. ბევრი ამისთანები გვითხრა, მაგრამ ... -

15.¹³⁷ ორი დღის წინათ მთელი დროების ნომერი ილიკო ჭავჭავაძის სტატიას ეჭირა. სწორე გითხრათ მომეწონა. უბრალო – მიქარ-მოქარვა, ლანძღვა არ იყო. იანოვსკი დედააზრში იყო დაჭერილი. აბა, ნათქვამია: “ძალლის კუდი თავის დღეში არ გასწორდებაო”.

რუსები თავისას აბა რათ დაიშლიან? “გაჭირვება მიჩვენე და გაქცევა მე ვიციო”. ილიკოსაც ანგრე მოუვიდა. ღრმა ძილის შემდეგ ძრიელი ხელის გაქნევაც უნდა.

დღეს ჩემი ძმის წერილი ანთიმოზთან წავიკითხე: შვილი თანდათან მიყვარდებაო. ვაი თუ გულიც ძრიელ ქონდეს აქეთ და ვერ არის მოსაწონი.

15 თებერვალი. კვირა¹³⁰

დღეს გარეთ არ წავსულვარ, არ მინდა ჩემს დღიურში ჩავწერო ის, რა ფიქრებიც მომივიდა წირვაზე. ჩვენი შკოლა არის «закрытое заведение» და მაშასადამე შეგირდებს ისე არ შეუძლიან იტუნტულონ გარეთ საზოგადოებაში, როგორც გიმნაზისტებს. ამის გამო ბურსაკებმა ძრიენ სუსტათ იციან ცხოვრება, მიხვრა-მოხვრა და საზოგადოთ ეტიკეტი. აი აქედან მომდინარეობს ამ წინადადების ჩამომავლობა: “აი მე ბურსაკი!”. ეკლესიაში ბლომათ ქალები დაიარებიან ხოლმე და შეგირდები სულ იმათ უცქერიან, სარამ ყურს უგდებენ წირვა-ლოცვას. ხომ იცით, რასაც მოკლებული ხარ, ის უფრო ძრიენ გინდა. მე რო ჩვენის ბერისა ვიყვე, ქალებს სულ აღარ შემოუშვებ ეკლესიაში და შეგირდებს ცუდი აზრები აღარ ექნებათ გულში ლოცვის დროს.(!) ერთმა ქალმა მიიქცია ჩემი ყურადღება. არ ვიცი რისთვის გაუჩენია ეს ქმნილება ღმერთსა!? რა გამოსადეგია, რის მანქანა? ისე ნაზათ იყო ჩაცმული, ისე დადიოდა, გეგონებოდა, ან ეხლა წაიქცევა, ან ეხლაო. რისთვის მოსულა აქა, რა უნდა ეკლესიაში, მაგის იდეალი არის ბალი, ლენტები, სიმდიდრე, სილამაზე და სხვა სისაძაგლე. ბურსაკებს უნდა აუმღეროს გული? Бурсакъ ей не пара.

თებერვალი ყველიერი

17. ¹³⁹ დღეს ჩვენმა ეკონომმა მითხრა, რომ შენი ძმისწული, უკანონოთ დაბადებული, მოვნათლეთო. ნათლიათ ილია ჭავჭავაძის ცოლი¹⁴⁰ იყოვო. მე რაღა მეთქმის: “ღმერთმა გაზარდოს”.

დღეს ისეთი ცივა, რომ გეგონება შუა ზამთარიო.

უელლესის «Естественный подбор»¹⁴¹ გავათავე.

17 თებერვალი. სამშაფათი.

ბევრი კაცია კეთილის გულით და ცდილობენ სხვასაც უყონ კეთილი. აი თუნდ ეგნატე. ეს ორი სამი კვირაა, რაც ვიცნობ, და აგერ იმისი მესამე წიგნი მაქვს ხელში. ამას აქ იმიტომ ვამბობ, რომ ბურსაკში არის საზიზღარი სენი. შურთ ხოლმე ერთი-ერთმა-

ნეთის წიგნის თხოვება, რა არი მე ვიცოდე და იმან არაო. ის კი არ იცინან, რომ ვისაც სწავლა სურს ამითი ვერ გააჩერებენ. არვიცი რა მიზეზია ამ საძაგელი სენისა და მიუკარებლობისა. მგონი ზავედენიის დაკეტილობაა (!) ოჰ, იმას ვამბობდი, რომ ეხლა გავათავე უელლესის «естественный подборь»-ს კითხვა. Не мне его критиковать, მაგრამ არ შემძლიან არ ვთქვა ორიოდ სიტყვა იმ ალაგებზე, რომლებიც ძრიელ მომენონა. უელლესი ინსტინქტის ყოფნას უარყოფს. ამასწინათ წავიკითხე ა. ლებრურის თხზულება «Объ уме животных»¹⁴² და მის შემდეგ უფრო ძრიენ აღარ გამიკვირდა ეგა, თუმცა ამ ორი წლის წინათ დარწმუნებული ვიყა, რომ ინსტიქტი არის. მეორე ალაგი «Миметизм»¹⁴³ ესეც მშვენიერებაა. ორიოდ სიტყვა მოსკოველ მთარგმნელებზე შემდეგში.

20 თებერვალი. პარასკევი. იმედი.

ეს ეს არის ეხლა გავათავე იმედი¹⁴⁴. რა ვთქვა საზოგადოთ იმედზე? ის უნდა ვთქვა, რომ დიდ იმედს გვაძლევს. სულ ახალ ახალია, ძველი არა ფერი არის, ნათქვამს არა ლეჭამენ. თითქოს მთელ ჟურნალში გარმონიაც შევნიშნე და სიმმეტრიაც. ყველა სტატიების აზრი – ხალხის ცხოვრებაა, მის გაუმჯობესობა, ნამდვილი გზის ჩვენება, ბოროტების დანახვა, ცუდის გამოაშკარაება და სიმართლის აღდგენა. ერთი კიდე – ივერიის და დროების ბრძოლა. როგორი ბრძოლა? დაუდგრომელი. რათა? რისთვის? მიტომ რომ დავარდნილები არიან აზრებით, ლტოლვილებით და ყველას ფერით, როგორც გაზაფხულის პირზე ვარდება ფილტვ გაფუჭებული ხარი. რა მეცა ყველაზე წინ კიდე თვალში, ეს რომ ჯერ-ჯეროფით სულ კიცხამენ და თვითონ როგორებს მოგვცემენ, დავინახამთ. თითქოს კიდეცა როგორღაც უხდება მალ-მალა “იმედის” ხმარება პროზაში გინდა, თუ პოეზიაში. ერთი კიდე ეტყობა იმედისტები ძველ ქართულ სიტყვებს კუმირებათ არა ხდიან, როგორც ივერისტები. მაგალითებრ, რა იყო გუშინდელ დროებაში სიტყვა “მოკარნახე”? (სუფლიორი¹⁴⁵). უფრო ჩქარა არ გავიგებ სუფლიორს, სანამ მოკარნახეს? განა ერთი არ არის რომელი სიტყვაც უნდა ვიცოდე? სუფლიორის ცოდნა უპირატესობას მამცემს მე. ჯერ იმიტომ, რომ ყველა ევროპულ ხალხს ეგ

სიტყვა აქვთ მიღებული, მეორე ესა მაგის ფესვიც ვიცი. Souffler = ბერვა. ფრანგული სიტყვაა, და მოკარნახეს ფესვს ვინ იპოვის. მეტყვიით, ქართველებისთვის ეგები გასაგები იყვეს? ისემც ღმერთი უშველით. ქართველი არა ვარ, რატომ არ გავიგე? თუ იმ საზოგადოებას იტყვი, რომელიც ჩვენისთანა განათლების მიღების ღირსი არ გამხდარა, თუ მკითხამთ, ეხლა ისინიც ფრანციცულს სიტყვებს უფრო გაიგებენ, სანამ მოკარნახეებს. ერთი კიდენ - ბატონი – ტერმინი დროება-ივერიისა მცუველით-უფლათ. ეს სულ წვრილმანი ამბები. მშვენიერნი არიან იმედაშვილის ლექსები. პოემაც ძრიენ მომეწონა. ჩვენი ისტორიული ცხოვრება კარგათ არის გამოყვანული. რიონი კარგათ ხატამს იმერლების გაიძვერაობას და გაქნილობას; ტკვარი – ქართლების სიღინჯეს. ტკვარი რიონს დასცინის, ჩქარი ხარო; რიონიც კარგათ უგებს, არც შენა ხარ ძან წინდახედულიო. სამშობლო მოყვრის მაგივრათ მტერს ჩაუგდე ხელშიო. აბდუშელი – მოკლეთ რო ვთქვა, შეახურებს და გააღვიძებს ივერიელებს. აღტაცებით წავიკითხე სტეპკოს¹⁴⁶ სტატია. რა გდებულა ე ბიჭი! ცხადათ დამანახვა რას ემსახურებოდა აქამდისინ ჩვენი ლიტერატურა. მიფლა შენი რუსთველიც, შავთელიც, აბდულაც და სხვ. მეტი მეტათ კარგათ ვიცან ლიტერატორები აზნაუ პერიოდისა. სულ თვალ წინ მიდგანან. მაგრამ название неудачное.

23.¹⁴⁷ ამ ყვერიელის ბოლო ოთხ დღეში მუნდამდღე შინაურულ წარმოდგენებსა ვმართამდით. შეგირდების და ჩვენის მასწავლებლების გარდა სხვა შკოლის შეგირდებიც გვენვეოდნენ ხოლმე, ანგრეთვე ის, მაყურებლებიც ცოტაოდენი. ზოგს ხელოვნურათ ვადგენდით, ზოგი კი გვიფუჭდებოდა. ერთ პიესას გარდა მე ვიყავი სულ სუფლიორად. წუხელი ორი პიესა წარმოვადგინეთ. თავი კინალამ გამისკდა.

23 თებერვალი. ორშაფათი. დიდ-მარხვა.

მამილოცამს დიდ მარხვა, მაგრამ რა მოსალოცია. ჩვენ ბურსაკებისთვის სწორეთ რომ დიდი მარხვა არის. პირველი კვირა უფრო საშინელი იქნება ჩვენთვის. მართალია ეხლა სწავლა არ

გვექნება, მაგრამ მეორე კვირასთვის თუ სუსტათა ვარ, ძნელი იქნება. ამ კვირას გვექნება მარტო ლობიო და კომბოსტო, ხანდისხან სემენარიული ფლავი. საჭმელს გადაუწყდეს, ნეტა ე ბერებივით არ გვალოცებდენ. დილას ხომ ვიდექით საათ ნახევარი, აგერ ეხლაც ამ წუთს დარეკენ, თუ ორი არა საათს ნახევარს მაინც უნდა ვიდგეთ. უნდა გეყურებინათ ვისმეს, რას გამდა ჩვენი დილანდელი ლოცვა! ნაბახუსევი ხალხის გროვას. ზოგს ამთქნარებდა, ზოგი თვალებს ინმენდდა, ზოგი თავს აქანდარამდა, ზოგი კიდენ ძალღუმადურათ პიეტეარს ინერდა. აღსავლის კარიდან მოისმოდა რეკტორის ხრიპინი, რომელსაც ეტყობოდა, რომ წუხელს ქართულათ უალებლამნია და მერმე ცოტათი შესცივნოდა. ხორებიდან წრიპინებდენ მაგალობლები, რომლებმაც ვერც ერთი საგალობელი ვერა თქვეს ტონზე. რასაც მკითხველი კითხულობდა არც თვითონ ეყურებოდა, არც ჩვენ. რა მიზეზია ამ გულ გრილობისა? პირძალ დატანება და მეორე, ათასნაირი სხვა მიზეზი, რომლების ახსნას დღიურში არა აქვთ ალაგი... ვაიმე, მუხლებო! ღმერთო მიხსენ ამ სატანჯელისგან!

25 თებერვალი. ხუთშაფათი.

უწინდელი და აწინდელი ბურსა.

კაცი ისეთს არას გააკეთებს, რომ ის არ უყვარდეს, თუმც ძალითაც ბევრი რამ შეიძლება. სემენარიაში მე დიდ ხანს აღარ დავრჩები. ბევრი-ბევრი წელიწად ნახევარი. მერმე ნავალ სხვაგან, მეც არ ვიცი სადა. ბურსის ფერი ათასნაირათ შეიცვლება და რომ ის მაინც არ დამავინწყდეს რასაც ვხედავ, ან რაც მინახამს, ან რაც გამიგონია, განვიძრახე გადავავლო თვალი უწინდელს და აწინდელს ბურსის მდგომარეობას და ჩავწერო ჩემს დღიურში. შეიძლება ათი, ოცი წლის შემდეგ მევე ნავიკითხო ჩემი ნაწერი სიამოვნებით ბურსის ახწერაზე ან ისიც შეიძლება, რომ სხვამაც სიამოვნებით წაიკითხოს ჩვენ ბურსაზედ.

რუსების მოსვლამდინაც გქვონდა ჩვენ სემენარიები, მარამ ისინი სულ სხვა ხასიათებისა იყვნენ და მათზედ ბევრიც არ ვიცირა. მე მოგახსენებთ იმ სემენარიაზე, რომელიც მზდის. სემენარიასა, ანუ ბურსასა ამასა ბევრჯელ უცვლია ბევრი, ანუ გაუ-

ვლია ბევრი პერიოდები, ანუ რამდენიმე ფაზისი. ჩვენი სემენარის არსებობა სულ ორმოცდა თოთხმეტი წელია (1881 -1826?) პირველად, როცა დააარსეს, როგორც პომიალოვსკის ბურსაში, თვითონ მართებლობა ეხვეწებოდა ღვდლებს შვილების მოსაყვანათ. ისინიც ინაზებოდნენ. ვინცკი ბედამდა შვილის მიცემას, ბავშვობისას კი არ აძლევდა, ნვერ ულვაშით რომ შეიმოსებოდა, სწორეთ მაშინ მიიყვანდნენ. რადგანაც მაგოდენა ახმახებს დედა ენის მეტს ვერას ასწავლიდენ, ამიტომაც იმ დროს სემენარიაში მეფობდა ქართული ენა. რუსული კი კუნჭულში იყო მიჩქმალული. ბევრიც რომ ენია, იქიდან ვერ გამობრძანდებოდა, სულ მუშტი-კრივით იფრენდნენ იქითკენ, საიდანაც მობრძანდა. მერმე ახალიც იყო. ეგ ერთი ხანა. შეგირდებზე მაგ ხანაში არას ვიტყვი. განა არ იცით, როგორ იქნებოდნენ, მაშინდელი შეგირდები საზოგადოთ და ბურსაში ხომ ყველაფერში გადაჭარბებული იყვნენ. ნახევარზე არ დადიოდნენ გაკვეთილებზე, მომეტებულ დროს ატარებდნენ კრივში და ცუდლუტობაში, არავითარი სხივი განათლებისა მათ არ ეკარებოდათ. შკოლაში სწავლობდნენ დავითიანს და ეკლესიურ წესებს. ისიც ბევრჯელ ერთის მაგიერათ მეორე ეუბნებოდა გაკვეთილს. ერთის სიტყვით ბურსაკები ცხოვრობდენ უდარდელათ. ხანდისხან არამც თუ სანათი არა ქონდათ ხომე, ლობიო და პურიც კი აკლდათ, მაგრამ არც მაგაზე დარდობდენ. ძალღებვით ხან სად იშოვიდნენ, ხან სად. ზაფხულობით ხომ მებაღეებს მოსვენებას არ აძლევდნენ. დადგებოდა არდადეგები, გამოთხოვდნენ თითო პურს, წაღებს მხრებზე შეიყრიდენ, მხიარულობით, ოხუნჯობით ჯგუფ-ჯგუფად გასწევდნენ შინისკენ.

მეორე ხანა. მაგ პერიოდში მართებლობამ ცოტა მაგრათ ჩახვია ბურსაკების საქმეს ხელი. ცოტაოდნათ ალაგმა დაუდგა რომელი სული ბურსაკებისა, თუმცა ძველებური მაგ პერიოდში ისევ ბევრი იყო. ამ პერიოდში რუსული არამც თუ დარჩა კუნჭულში დამწყვდეული, არამედ ორიოდ სამი ნაბიჯი წინა ქნა. წირვა ლოცვაც კი კვირაში რამდენჯერმე რუსულად მიდიოდა, სადაც შეგირდები ეხმარებოდნენ. ცოტაოდენი დისციპლინაც დაადგინა მართებლობამ. აღმოსავლეთის ენებიც შემოიღეს, როგორც თათრული, ოსური და კიდე ბერძნულიც (ეს კი კლასიკურია).

მაგათ სწავლას ბურსაკები მაინც არა ნაღვლობდენ. პრაქტიკულათ ლაზათიანათ სწავლობდენ. აი როგორ: სემენარიაში მეტებრ ნაწილს უთოთ ოსები შეადგენდენ და იმათთან შეეძლოთ სწავლა. ეგეც რომ არ იყოს, ვინ თხოულობდა სასტიკად? ან კი როგორ მოითხომდნენ. ნააქცევდენ იმ მასწავლებელს და ტყიპს გააგდებდენ ცემით. თათრულის და ბერძნულის ბედიც ეგ იყო. ზნეობით და ზდილობით მეორე პერიოდის ბურსაკები ძრიელ არ გაირჩეოდნენ პირველებისგან.

მესამე ხანა. მესამე პერიოდის ბოლოდ ჩაითვლება 1867 წელი, როდესაც ახალი რეფორმები შემოდიან ჩვენშიც. ეს პერიოდი რალაც უფერულია, ორიგინალური აღარა არის რა, აქა ... ხასიათი აქვს. სხვაზე ეს პერიოდი მითია შესანიშნავი, რომ ეხლა რუსული ზედ შუა გულზე დგება. ქართული თან-დითან კუთხეებში იჩქმალება. ეკლესიაში სამსახური რუსულად მიდის და ქართულს ენაზედ კვირაში ერთხელ ან ორჯერ მოწყალებასავით ნებას აძლევენ. სხვათაშორის ამ პერიოდში მართებლობა კი აღარ ეხვენება ღვდლებს შვილების მიყვანას, არამად ისინი თვითონ. შეგირდების ზნეობაც ცოტა არ იყო შეიცვალა. განათლების სიყვარულმა ცოტა არ იყო ფეხი მაგრა აიდგა. ბევრმა ნიჭიერმა ბურსაკმა შეასრულეს მაღალი სასწავლებელი და შეიქმნენ ხალხის მოღვაწედ. კიდენ სახარაკტერისტიკო ამ პერიოდის, ესა რომ მართებლობამ ძრიენ ასნია რუსული, ასე რომ გვარებსაც კი დაუნყეს გადასხვაფერება. მაგ. ჩემი მკვიდრი სიმას გვარი ნადირაძე, გადააკეთეს ნადიროვი; ედილაშვილი ედილოვი და სხვა. ეს პერიოდები სემენარიის წინსვლელობისა ისე არ არიან შესანიშნავები, როგორც ბოლო ორი, და მათში პირველი ანუ მეოთხე.

მეოთხე ხანა. ეს არის პერიოდი რეფორმებისა. ამ დროს შემოიღეს კლასიკური ენები. ის ალაგი კი აღარ ენდომათ, რაც მეორე პერიოდში, არა, უპირველესი. მეორე კიდენ, რომ რუსული გადაეფაფრა ყველას, ქართული კი ისე მიჭყლიტეს კუთხეში, რომ დიდ ხანს უნდა იხავხაოს, რომ თავი დაახწიოს იქითგან. მაგ პერიოდის ბოლოდ ჩავთვლი დროს ამ ხუთი წლის წინათ. ამ პერიოდს სხვებთან აქვს ერთი რამე საერთო, ეს რომ აქაც დიდ ტანიანები მოყვნენ. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ პერიოდის შეგირდები იყვნენ გატაცებულნი მარტო პატრიოტული გრძნობე-

ბით და მაღალი ლიბერალური აზრებით კი არა. არა, ბროშურკე-ბსაც ქონდათ ცოტაოდენი მონაწილეობა. ეგ ბროშურკები იყვნენ საფრანგეთიდან შემოტანილნი. მაგ. *парижская коммуна, хитрая механика*¹⁴⁸, *история одного крестьянина*¹⁴⁹ და სხვა. ეგ ბროშურკები მეც ვინწინე და მართალი თქვას კაცმა, აგაპილპილებენ. მართალია, ბოროტ მოქმედებას ამხელენ, მაგრამ ვისაც ჭკუა და ტვინი დახშული არა აქვს, კარგათ დაინახავს მაგ ბოროტმოქმედებას უამბროშურკოთაც. ეგ თავის დღესში საფუძვლიან სწავლას ვერ შეგძენს. მე მაგალითაებრ, სრულებით არა თანაუგრძნობ მაგათ. მე მინდა სწავლა, რომ ამამაღლოს ჭკუით, დამეხმაროს ბოროტების აღმოსაფხვრელად და იყოს ისეთი საფუძვლიანი და ძლიერი, რომ რკინას დავკრა, გააპოს. ბოროტმოქმედებას ისეც კარგათა ვხედავ. ოჰ, იმას ვამბობდი ბურსაკები აპილპილებულნი და გატაცებულნი აღარა ფერს აღარ იღებდნენ მართებლობისგან და აღარას უგონებდნენ, თავის დამცირებად მიაჩნდათ მართებლობის ძაღლებივით ლაქუცი და ყოფნა ყურ მოჭრილი ყმად. შეადგინეს თავისებური შეხედულობა საგანზე და აღარას სწავლობდნენ. დროს დაკარგვით მიაჩნდათ უროკების სწავლა. მიანვნენ წიგნების კითხვას და სემინარიის საგნები არხივში გაისტუმრეს. ნაყოფიც საგნებში სამწუხარო იყო მართებლებისთვის. სულ დვოიკები, თუ გაჭირდა ტრიც ზოგს გაუკვირდება. საიდან მოხდა ამისთანა ნახტომი. წინ წაწევა? მესამე პერიოდის შეგირდები ისევ ჩათლახები იყვნენ და მეოთხე პერიოდის შეგირდებს ბაასი ქონდათ დარვინის ტეორიაზე, სხვა და სხვა სოციალურ კითხვებზე, საფრანგეთის რესპუბლიკაზე, ლასალზე¹⁵⁰ და სხვ. საქმე იმაშია, რომ სამოც წლებში მთელ რუსეთში იყო მოძრაობა. დობროლიუბოვის და პისარევის იდეებმა აქამდისინაც მიაღწიეს, მაგრამ მაშინვე კი არა, ცოტა დააგვიანეს. ეს პერიოდი მითია შესანიშნავი, რომ მართებლობას შეგირდები უწევენ ოპპოზიციას, ბრძოლაში იყვნენ ნაბოლარნიც. ისინიც ცდილობდნენ წაეკითხად რამე. ზოგს კიდევ რცხვენოდა გაკვეთილების კარგათ სწავლა. აი ამ ნაირ სურათს წარმოგვიდგენს მეოთხე პერიოდი, მაგრამ ეს ერთი მხარე. პიტერის მართებლობამ დაინახა თუ რა, რომ სრული ანარხია იყო აქა, გამოგზავნა კუშინსკი. ღვთის წყალობა გაქვს, იმან მალე ბოლო მოუღო საწყალ დაუმნიფებელ ლიბერალებს,

რომლებიც იქცეოდნენ წინდაუხედავად და არა ცდილობდნენ ცოტათი მაინც მიემალ მოემალათ თავიანთი წიგნები. ეხლაც მოიპოვება სემინარიის ბიბლიოტეკაში ხან დარვინის წართმეული თხზულება, ან სპენსერი: ან ქართული რამე, ან ინოსტრანული ლექსიკონი. მწარე ღიმილი მომივა ხოლმე, როცა მაგათს სახელს ამოვიკითხამ კატალოგებში. ცხადათ მეხატება კუშინსკი და მისი საცოდავი მსხვერპლი! ოჰ, ბატონო, იმას გეუბნებოდით, რომ კუშინსკიმ სამ-ოთხ წელიწადში ისე მოუსუფთავა ბურსა, რომ იმათი სახსენებელიც აღარ დარჩა. მაგ გამორეკილებში სხვათა შორის ჩემი ძმაც და სტეფანეც. რა იქნენ გამორეკილები? ვერ უღალატეს თავიანთ იდეებს და წავიდნენ პატარ-პატარა ჯამაგირებით სოფლებში. ეხლაც იქ მოქმედებენ. ზოგი კი გამონელდა და ფორტალიონებათ წავიდნენ! კუშინსკიმ შეასრულა თავისი მისსია და გადიყვანეს სხვაგან. ეხლანდელი მდგომარეობა შეადგენს მეხუთე პერიოდს, რომელშიაც მე მოვყევი. ამ პერიოდში არიან როგორც ტანით ბალღები, ისე ჭკუით. წიგნების კითხვა, ჭკუის გახსნა ფეხებზედ კიდიათ. მაგათი კუმირი გაკვეთილები და კარგი ბალღები. მაგებში იკლამენ თავებს. აღარაფერი მაღალი აქ აღარ პოულობს ხმას. ბურსა აღტაცების შემდეგ მიეცა ძილსა, კოოპერატიული და ამხანაგური სული გაქრა სამუდამოთ. ახალი ცისკარი როდის ამოვა, ღმერთმა იცის.

მარტი 1881 წელი

2.¹⁵¹ დღეს აქ მოვიდა ამბავი, რომ ხელმწიფე იმპერატორი მოკლესო¹⁵².

მარტი, 2. ორშაფათი.

დღევანდელი დღეს სწორეთ შესანიშნავი დღეა. პიტერიდან მოვიდა ტელეგრამა, რომ რევოლუციონერებმა ხელმწიფე მოკლესო. რამდენი ფიქრი, რამდენი ოცნება აღიძრა ჩემს თავში სამშობლოს ბედზედ? ღმერთო რა ხალხია ეს სოციალისტები? რა ენერჯისა, მაგარი ხასიათისა? რამდენი დატანჯეს, რამდენი აწვალეს და რა ნაირის თავგანწირულებით მისდევენ კიდენ

თავიანთ მიზანს? განუსაზღვრელათ უნდა უყვარდეთ მაგათ ხალხი, რომ პირდაპირ ტანჯვასთან თავს არ ინანებენ? განა ეგ ახალგაზრდობა ღირსი არ არის სიყვარულისა, თანაგრძნობისა? მაგრამ უკულმართობას სამართალს ვინ მოსთხოვს. დღეს ხალხი დააფიცეს ახალი ხელმწიფის ერთგულებაზედ. იქ ერთს მოხუცს მიუგდე ყური და აი რა გავიგონე: собачіе отродіе! Этіхъ коммунаровъ нужно всехъ перебить, сослать въ сибирь, пытатъ, плоть ду мученія!.....

მოდი ახლა და გულგრილათ მოისმინე ეს სიტყვები! მკვლელი სემინარისტი ყოფილა. (?!!!!?....?....?....) ჩემი ამხანაგები კი დღეს იმაზედ ლაპარაკობდნენ, რომ გემნაზისტებივით პარადში არ გაგვიყვანესო!.. არ გეგონოთ, რომ სულ მაგისტანები იყვნენ. ნამდვილი სემინარისტებიც არიან და რა არა ვთქვით!.....

4. ¹⁵³ ხმები დადის, რომ გვარდიას არ შეუფიცნია ახალ იმპერატორისთვის. ეტყობა არეულობა მოხდება.

გუშინ წინ აქაურმა ჯარმა შეფიცა. საცა არ მოელოდნენ, იქ ყველაზე ძრიელ არის სიჩუმე და სიმშვიდე.

7 მარტი. შაფათი.

რალაც ნაირ სიამოვნებასა ვგრძნობ, როდესაც ვკითხულობ ისეთს წიგნს, რომელშიაც სიმართლე გადაჭარბებულია ტყუილზედ. თუ ისეთს სიმართლეს და ჭეშმარიტებას შეეხება, რომლებსაც შენც კარგათ გრძნობ, მაშინ ხომ წიგნი და ავტორი ერთი ორათ შეგიყვარდება. გუშინ წავიკითხე კრივენკოს თხზულება «Физический трудъ, какъ необходимый элементъ образованія»¹⁵⁴. რა არის ამ წიგნში? ისეთი არაფერი, რაც ჭკუით დაუმახინჯებელმა კაცმა არ იცოდეს. წიგნს რომ ვკითხულობდი, მაგალითებათ ხან ჩემი თავი წამამეკეტებოდა, ხან ჩემის ამხანაგებისა. თუ რა ნაირათ შკოლა ამახინჯებს ყმანვილებს ფინთის სწავლის სისტემით, თუ ფიზიკური შრომით, ამას ყველა დაინახამს, ვისაც უნდა და ვისაც არა, იმას თვალეში თითიც რომ წაატაკო, მაშინაც არ დაინახამს. აი თუნდა ავიღებ ჩემს თავს და ჩემს ამხანაგებს.

რასა გვძენს შკოლა? არაფერსა. ფიზიკურად დაგვამახინჯა და ის სწავლა, რომელიც მივიღეთ, გასვლის უმაღლვე შკოლიდან დაგვავინწყდება. ვინც სუსტია, ჩაფლულია, ვინც მაგარი ხასიათისა, ის თავს გაიტანს, მაგრამ რა ვაი ვაგლახით? ამ ორი დღის წინათ ერთი ჩემი ამხანაგი ამბობდა: “შინ რომ შკოლიდან წავალ ვერ ვიმუშავებო.” გაცოცხლა ღმერთმა! სხვას ოფლით ახამებ? დიახაცა. აი რანაირ ეგზემპლიარებს ზრდის ჩვენი შკოლა.

15 მარტი, 1881¹⁵⁵

დღეს მივიღე სამსონისგან წერილი. აი რას მწერს: “მასუკან, რაც თავი დავანებე მაგ ოხერ სემენარიას, სულ გამოვიცვალე. ჯანმრთელობითაც არა მიჭირს რა, კარგათ ვარ. ცოტაოდენი რაც კი ხეირიანი მოიპოვება, ქართულს ლიტერატურაში ვშოულობ და არც რუსულსა ვარ მოკლებული. რამდენსამე პირს გვაქვს გამოწერილი რუსული გაზეთები და ჟურნალები. თითო ოროლა ხეირიან წიგნებსაც ვშოულობ: რაც განათლებამ დამაკლო სემენარიაში, ახლა აქ ვიძენ, თუმცა ძრიელ ნელა კი. შკოლის საქმე კარგათ მიმყამს ღვთის მადლით. სრულებით არ მეგონა, თუ ვივარგებდი ამ საქმეში”. თითქმის ერთი წელიწადი გავიდა მის აქეთ, რაც სამსონი სემენარიაში აღარ არის. იმ ავათმყოფობის შემდეგ, რომელიც ზემოთ აგინერეთ, სამსონი შკოლაში აღარ დარჩენილა. დედ მამაც აღარ ეწინააღმდეგა. სამსონს ეგზამენებიც აღარ მოუცდია, დაანება თავი სკოლას თხოვნით.

1881 года 15 марта.

Кипшидзе.

„დღიური“ ერთი სემენარიელისა.¹⁵⁶

1881 года 21 марта.

მარტი 1881 წელი

21.¹⁵⁷ აგე ეს სამი კვირაა, რაც ერთიერთმანეთზე უარესი ამბები ხდება, და მე კი არაფერი ჩამინერია ამ პატარა წიგნში. ან რა საჭიროა? მართალი რომ თქვა და ხეირიანი რამე ურჩიო მართებლობას, იზმენიკი ხარო და ეი გიდი ციმბირში! არა რით ვერ დაინახეს, რომ ხმარებული სამუალებებით სახელმწიფოს ვერ ამშვიდებენ და ხელმწიფესაც უმწარებენ სიცოცხლეს! ბიჭო, საცდელად მაინც ენან რამე. ეგები ივარგოს და მშვიდობიანობა ჩამოვარდეს.

21 მარტი. შაფათი.

თუმცა სასაცილოა, რასაც ეხლა დავწერ, მაგრამ მაინც მინდა, რომ ჩემს დღიურში იყვეს. ეს სხვისთვის სრულებით არ იქნება საინტერესო, ჩემთვის კი ცოტაოდენი. პატარაობიდანვე “გოროზს” და ამპარტავანს მეძახდენ, ვისაც კი ახლო გაუცვნივარ, და ცოტა არაა, რომ მართალი დგება. საქმე იმაშია, რომ გუშინ წინ წავიკითხე ბერნარდე გელვიგის¹⁵⁸ ოთხი ტემპერამენტი: სანგვინიური, ხოლერიკული, მელანხოლიური და ფლეგმატიკური. გელვიგი ამბობს, რომ ყოველ ინდივიდუმს თავისი განცალკევებული ტემპერამენტი აქვსო, მაგრამ შეიძლება ოთხ გრუპაზედ გაიყოსო. ეგ გრუპები ზემოდ ჩამოთვლილნი გახლანან. გელვიგი განიხილავს ცალ-ცალკე თვითოეულის ტემპერამენტს ბავშვებში. სიცილით მოვკვდი, როდესაც ხოლერიკულ ტემპერამენტზედ ჩავედი. წარმოიდგინეთ, ჩემი თავი ვიცანი შიგა? ზოგი განმარტება ისე ცხადია, რომ პარალელი შემოძლიან გავავლო ჩემის ყმაწვილობიდან მოყვანილს ამბებს და გელვინის სიტყვებს. აი თუნდა გელვიგი ამბობს: (Четыре темперамента соч. Бер. Гельвина. Семья и Школа¹⁵⁹ за 1874 г. кн. II , ст.59.). “ის წუთი, როდესაც ხოლერიკს დაელაპარაკებიან. პირველად “თქვენ” მისთვის შეადგენს ეპოხას. “რადგანაც გელვიგი არისტოკრატებზედ სწერს, “თქვენიც” იმათში იხმარება, მაგნაირი ქცევა სრულებით არა სუფევს ჩვენ დაბალ ხალხში და მაშასადამე არამც თუ ეგ როდისმე გამახარებდა, არამედ კიდენაც გამაჯავრებდა. მაგის

მზგავსი კი იყო. სახლში ყველა ბავშვებს თითო სტაქან ჩაის მეტს არ გვასმევდნენ: “პატარები ხართო.” ამისთანა არა მწყინდა რა, შურით უყურებდი ჩემზე დიდებს, რომლებიც ორ სტაქანს სვამდნენ. ღმერთს სულ იმას ვეხვეწებოდი, რომ ჩქარა გავზრდილიყავ. და ეგები მაშინ შემოეძლიათ ორი სტაქანი. როგორც სასმელი ეხლაც კი მეჯავრება და ვირის ფსელს უძახი. თერთმეტ-თორმეტი წლის არ ვიქნებოდი, როდესაც ხშირ-ხშირად დავდიოდი ბრეთში ბიძებთან. კალოს ხალხს რომ ვხედავდი, მეც არ მინდოდა უკან ჩამორჩომა და ხან ფინალს დავავლებდი ხელს და ვანიავებდი, ხან არნადით ბზეს ვხვეტდი, ხან ვაცხავებდი, მაგრამ ბიძები არ მაძლევდნენ ნებას: “კაი მქნელი იყვე, მამა შენი არ გამოგგზავნიდაო.” ასე ვწითლდებოდი, ისე შემრცხვებოდა ხოლმე, რომ მეგონა დედამინაზედ აღარა ვარ მეთქი. ეგები იმას ნიშნამენ, რომ ხოლერიკს სრულებით არა სურს დიდებისგან ჩამორჩენა. სტ. 60. “ყველაზე ძრიელ უყვარს ცხენები და მშვენიერი იარაღი და სურთ უთოთ გახდეს ან ჯარის კაცი, ან კარგი მონადირე.” ესეები სულ წმინდათ ჩემს გულითად ნატვრას და ოცნებას შეადგენდნენ. ამ ნატვრას ვერც ვერავინ მიმიხვდებოდა, სულელი ხომ არ ვიყა მეთქვა ვისთვისმე. სიცილათ არ ეყოფოდათ: ჩანჩურა ღვდლის შვილს დახე რეები ნდომებიაო. მოვახელებდი თუ არა დროს თავისუფალს, დავიწყებდი ფიქრობას, თუ როგორ ალექსანდრესაც¹⁶⁰ ვაჯობებდი ნაპოლეონსაც¹⁶¹ და ყველა გმირებსაც საშუალოსაც აღარ ვჯერდებოდი. ისეთი მინდოდა, რომ ყველას ჩვენთვის ცქერა დაეწყო და გაკვირვებოდათ. ყვითელი ეპოლეტებიც¹⁶² ძაან მიზიდავდნენ. სწორეთ რომ დიდი იყო პატივ-მოყვარეობა! მონადირობაზე ხომ რაღა გითხრათ. სულ იმასა ვნატრობდი, რომ მონადირულათ როდისმე მღირსებოდა თავის გამონყოფა და ამერიკის დაბურულ, გაუვალ ტყეებში ხეტიალი, ზოგჯერ მშიერი, ზოგჯერ მწყურვალ და რა ბევრს გაჭირვებასაც გავივლიდი, იმდენი უფრო მესიამოვნებოდა. მონადირის გმირებზედ ათასჯერ უფრო მეტი გადაჭარბება მინდოდა. რობი-ზონიც ძაან მიყვარდა. სტ. 61. “თავის სურვილის ასასრულებლად ყვირილით და ღმუილით დაეცემა პოლზედ, დაიწყებს ჭკუაზედ შესვლას და შინებას თავის მოკვლით.” ზემოთებზე კი რა მოგახსენოთ, მაგ ბოლოზე კი ცოტაოდენი ვიცი. ერთხელ მე და

დედა წვერში სერზედ ვისხედით და გადავცქეროდით მშვენიერ ყანებს, მწვანეთ მობიბინებს. გაზაფხულის პირი იყო და ფრონე იქაურობას გლეჯდა. რალაზედაც გაჯავრებული ვიყავი სახლში და დედას უთხარი, ეხლავე გავქანდები ქალაში და წყალში თავს დავიღრჩობ მეთქი. საშინელი პასუხი მომცა დედაჩემმა: “ბევრს ვინაღვლი: ისე ჩაგფლამთ, როგორც დამღრჩვალ თხას.” დედა რას წარმოიდგენდა, თუ რა შთაბეჭდილება მოახდინა მისმა ხუმრობამ თავის შაშაზედ. სულ მოვიკეთე, შემრცხვა და არ ვიცოდი რა მექნა. მიტომ მოვიგონე თავის დახრჩობა, რომ შეშინებოდათ, ჩემ წინ მუხლი მოედრიკნათ და აი რა მითხრა დედამ. ამ ფიქრებმა თაბრო დამასხეს, გამამწარეს, როგორც ნამდვილი ხოლერიკი და სიბრაზით ქვებს დაუნყე სროლა. რამდენიმე წლის შემდეგ დედას რომ მოვაგონე ეს ამბავი, სიცილით მითხრა: “აი შე ჭინკავ, გული გამიხეთქე მაშინ.” ეს სიტყვები კი სწორეთ გითხრათ მამა. სტ. 61. “პატივების თხოვნა ხოლერიკს არ უყვარს; ის ამას თავის დამცირებათ სთვლის.” რამდენი მაგალითი ყოფილა ჩემს ცხოვრებაში (ყმანვილობაში) ამნაირი, ვერც კი მოვთვლი! ერთხელ სადილიდან ბევრი ტიტინისთვინ სტუმრებთან მამა ჩემმა მითხრა: “ბევრს ნუ ტიტინებ, თორემ კარში გაგაგდებ.” მენყინა, როგორ თუ ეს მითხარი მეთქი; და მოვუსვი გარეთისკენ. მერმე სულ უბრალო რამესთვინ გამაგდეს: ბიჭსაც მიეცით საჭმელი მეთქი. წარმოიდგინეთ ჩემი მდგომარეობა! სულ ღმერთს ვეხვეწებოდი, რომ ან ახლა დამიძახონ, ან ახლაო: შაშა შემოდის, მაგრამ არ დამიძახეს. საკმარისად მოტყდა ჩემი თავმოყვარეობა! მეორეთ სტუმრებთან ტახტიდან გადმოვგორდი და იმ დღეს შინ აღარ შევსულვარ. ჯონჯლი გვერდაში ვეგდე. უბრალო რამეზე რომ გავეჯავრებინეთ შინ, სახლში აღარა ვდგებოდი. ერთხელ მთელი ღამე ხეებში ვეგდე კოკოზანთ კალოზედ, მეორეჯერ გოდორში გავათიე ღამე მაჭარულის ბოსელში. ერთხელ შინიდან წასულს გაბრაზებულს პური მომშივდა. შინ დაბრუნებას და პატივების თხოვას გარეთ მთელი დღე ვეგდე სიმინდში და იმდენი მაყვალი ვჭამე, რომ კინალამ მოვკვდი. მახსოვს ბარე ორჯერ მომტყიპა მამამ და ცემის დროს ერთხელ არ შევხვეწივარ მეყოფა მეთქი. უფრო ვჯიუტობდი. ცემის შემდეგ, ნავიდოდი სადმე, ჩავწვებოდი მიწაში და იმის თხრაში და ფეხების წნევით ვინელებდი

ჭირს. როცა კი გარეთ ვერ წავიდოდი, გავწვებოდი ტახტზედ და დავიყრიდი მუთაქებს. როცა ლამაზად გავიმართებოდი, მოვყვებოდი მერმე ღმუილს, სანამ არ შემეხვეწებოდნენ დაჩუმდით. ერთხელ შკოლაში თოვლისაგან გახურებულ და განითლებულ ხელებზედ ბარე ოცი ლინეიკა მითავაზეს და ხმა არ ამომიღია, თუმც ჩემი ტოლები ტიროდნენ და წელში იგრიხებოდნენ. ეს ამბები თერთმეტ წელსა არ გადმოცდიან. სტ. 61. “იმას (ხოლერიკს) სურს ყველაფერში იმოქმედოს დამოუკიდებლივ, იყვეს ყველაზე მაღლა და გამოიჩინოს თავი არა თუ მარტო არაჩვეულებრივი საქმეებით, არამედ უდიდესითაც.” ეს ისე ყმანვილობაში არ შემიმჩნევია, როგორც ეხლა ვხედავ. სწორეთ რომ სურვილი მაქვს ყველაზედ მაღლა ვიდგე, მაგრამ რითი? ჩინებით და ტიტულებით კი არა, დიდი სწავლით და განათლებით. ეხლავე ვეპირები ლიტერატურას და მწარედ მინდა გამოვიჩინო თავი. თუმცა დარწმუნებული ვარ, რომ აჩქარებით საქმე არ გაკეთდება, რომ ზოგი თავის თხზულებას ათი-თხუთმეტი წელიწადი მონდომია და კარგიც მიტომ ყოფილა, თუმცა ვამბობ, ესეები ვიცი, მაგრამ ლიტერატურას ძრიენ ველტვი.

სტ. 62. “პატარა ხოლერიკს ან სრულებით არ უყვარს წიგნები და ეზიზღება ისინი, ან ისე შეიყვარებს, რომ სულით და გულით ეძლევა სწავლას და ყოველთვისაც ვერ ინარჩულებს მეხსიერებაში წაკითხულსა.” ჩემზედ ითქმის მხოლოდ მეორე ნაწილი ციტატისა. ისე მიყვარდა წიგნები, როგორც ღმერთი. არა ერთხელ უთქვამს ჩემ საყვარელ ბიბლოტეკარს ზ.მგალობლოვს, რომ ბევრს ნუ კითხულობ, თორემ ისევ მალე დაგავინწყდება და ვერც საკმარის სარგებლობას მოგიტანსო. დახსომებაზე კარგს ვერას ვიტყვი. ბევრი მავინწყებოდა, როცა ჯეროვანის ყურადღებით ვერ წავიკითხამდი ხოლმე. სტ. 62-63. “ამ ტემპერამენტის გარეგან ნიშნებათ ჩაითვლება: ცოცხალი შეხედულება, წარმოსადეგი ტანი და სხ.”. შეხედულება მე მგონი ცოცხალი მაქვს, მაგრამ წარმოსადეგ ტანში კი ვეჭვობ. არც ის ვიცი ერთხელ ჩემმა ძმამ რისთვის მითხრა თამაშის დროს: ამ ბიჭს საშინელი მეომარის გული აქვს. ამით ვათავებ საუბარს. რასაკვირველია მე მარტო ხოლერიკი არა ვარ, სანგვინიკურიც ბევრი მოიპოვებოდა და მოიპოვება, მაგრამ ზემოთ მოყვანილნი უფრო ცხადნი არიან. მე-

ლანხოლიკურიც და ფლეგმატიკურიც მოიპოვება, მაგრამ ძრიენ ცოტა იქნება. მაშასადამე ჯერ ხოლერიკული, მერმე სანგვინიკური, შემდეგ მელანხოლიკური და ბოლოს ფლეგმატიკური.

11 აპრილი. შაფათი. სალოლაშენი.

ლოთებმა იციან: 'ისევ და ისევ ღვინითა, დროც გავატაროთ ღვინითა.' მეც ამას ვიტყვი: "ისევ და ისევ შენ ჩემო ღვინო, თორემ სული მიგუბდება. შენ ხარ ჩემი ნამდვილი, გულითადი მეგობარი და ძმა." შენ თუ გამოგელაპარაკები გულ გახსნილი, თორემ სხვასთან ვერ ვბედავ. ერთის თვის განმავლობაში სულ ლაჯების ქვეშ გატარებდი; ხომ იცი გიფრთხილდებოდი, ვაი თუ ან ხეპრეს ხელი მოგხვედროდა, ან თვალი გცემოდა, ან ცუდ ქარს დაეკრა, ვინ იცის ყველას უნდა მოელოდეს კაცი!" პირველ მარტიდან გულგახსნილი აღარ გამოგლაპარაკებივარ, ვაი თუ სტუმრები მენვივნენ მეთქი და უდროოთ მოგვიღონ ბოლო შენც და მეც! ვინ იცის რამდენი რამე დატრიალდა გულში გამოუთქმელი და ეგ გამოუთქმელობა მახრჩობდა, სულს მიგუბებდა. აი თუნდ ეხლა. მარტოობამ ლამის გამაგიჟოს. არც გაზეთი, არც განათლებული ადამიანი, რა გინდა ქნა ამისთანა მიყრუებულ ალაგას. რას ვამბობ, განა მართლა აქ სასიამოვნო არა არის რა? განა კაცი გულს ვერ გაართობს? როგორ არა, ბევრი, აი თუნდა ხვალა!: ხვალ არის "აღდგომა". ეს ორი წელიწადია, რაც მე ცინიკურათ უცქეროდი ამისთანა ხალხურ დღეობებს, მიმაჩნდა სისულელეთ, ასე გაშინჯეთ მე და ჩემი ძმა ლიტონიაზედაც არ წავიდოდით ხოლმე. მაგრამ ეს ჩემის მხრით სულელობა ყოფილა, სხვა არაფერი! განა ხვალინდელ დღეს კაცი არ უნდა დაესწროს ლიტონიას და წირვას? ეს დიდი თავხედობა იქნება! მითომ რათაო, მკითხამს ზოგიერთი, კაი ძილი არ სჯობიან, დილით იქ ხეტიალს. არ ვიცი სხვას როგორ, და მე კი სულელურად მიმაჩნია ეს. ხვალ, აღდგომას ნახამთ ქართველ გლეხობას, რომელიც ბავშვივით უდარდელათ რამდენიმე წუთს მხიარულებს, მისცემია თავის მწარე ბედის დავინწყებას და წითელი კვერცხების კაკა-კუკში ართობს გულს. სიამოვნებით უცქერი მაგათ წრფელ, გაურყვნელ სახეს, მაგათ უბრალო ტანთ საცმელს, ახალგაზრდების წითელ

გულისპირს, ბავშვების ჟივილ-ხივილს! ახალი პატარძლები! რაც კი რამ ძვირფასი აქვთ მოყოლილი მზითევში, სულ დღეს იცმენ. გულს მიღბილებს ამ გმირების ღვთის მოყვარეობა. აი წინ სტოლზედ, სადაც ამასა ვწერ, მიწყვია სამთლები და ორი მანათი. დღეს ამაზედ მეტი ვერ გაყიდა მამაჩემმა სამთელი. მე მგონი ეს ოფლით მოხვეტილი დასძლევს მდიდრის ათას თუმნებს. ხვალ უთოთ ლიტონიაზედ უნდა წავიდე. სამთელიც უნდა ვიყიდო ხელში დასაჭერი და ჩავდგე იმათ გუნდში.

ღმერთი კი ხელს არ გვიწყობს და! ძრიენ ცუდი დარია! თითქოს მაგასაცა შურს ჩვენი ერთის წუთს გაბედნიერება.

16 აპრილი. ხუთშაფათი. სალოლაშენი.

წაშლილია სამი დღეობა ზედი-ზედა! აღდგომა, გარეგნობა და სამებობა, მაგრამ რა გინდა ქნა, არც ღმერთი გვიმართამდა ხელს, არც ბუნება! საძაგელი ამინდები იყვნენ. ჩვენ მაინც ჩვენი არ დავიშალეთ. ლიტონიაც შემოუარეთ, ბრეთსაც და სამებობასაც ვიყავით. ხოლოთ, როგორც იმედი მქონდა, დართული ქალები და პატარძლები ვერა ვნახე. ალბათ თუ შეეშინდა, რომ ქარს არ აეცლია ფერუმარილი და წვიმას არ ჩაერეცხა ლოყები! საშინელებაა ღმერთმანი. რა ნაირათ გავფუჭდით ფიზიკურათ! სადღაა ჩვენი სილამაზე, რომელიც ანგრე გათქმულია მთელს ევროპაში. მთელი მაზრები რომ დაიაროთ, ორ სამ ლამაზ ქალ-ვაჟს ვერ იპოვნენ. უნინ კი ამ 40 წლის წინეთ არამედ თუ თავადობაში, სადაც ყოველ დიდ ოჯახში ერთი «красавица» მაინც მოიძებნებოდა, გლახობაც კი არ იყო მოკლებული სილამაზეს და გრაციოზულ ტანსა. პირობები ცხოვრებისა შეიცვალა, და სხეულსაც ცუდი დარი დაუდგა, თუმცა არც სულისთვის მოახლოვებულა აღდგომა. უწინდელ დროში თავადის ოჯახში ვაჟები ნადირობის და ჯირითობის მეტს არას აკეთებდნენ, და ქალები ოქრომკერდების და სხვა და სხვა უსარგებლო ნივთების გაკეთების მეტს არას კისრულობდნენ. დაუმატეთ ახლა, რომ მთელს დღეს თამაშობაში და ერთი ერთმანეთის მოწონებაში ატარებდნენ და რასაკვირველია ყოველი მათგანი ცდილობდა ყოველის ღონისძიებით შეემუშავებინა თავისი სახე და სხეული. ანგრეთვე გლახობაში, თუმც

მაგათვისაც ცუდაობა ციურს კანონში არ გახლამთ ჩანერი-ლი და მე მგონია გვიანაც იქნება. მაშინდელი და ეხლანდელი მოთხოვნილება სულ შორი-შორს არიან. ქალს იმდენათ არ უჭირდა, რომ გასულიყო მინდორში და ემუშავნა. კიდევ რომ გასჭირებოდა, ვერ წავიდოდა, რადგანაც აზიური ჩვეულებანი ამას გაჰკიცხამდენ. მოვიდნენ რუსები თავიანთი შეხედულებებით ქალზედ და ამ ჩვეულებას თან და თან ბოლო ეღება. ეხლა ჩვენი ქალები სრულებით აღარ თაკილობენ მუშაობას. იმას ვამბობდი, რომ თუმცა გლეხის ქალები მაშინაც მუშაობდნენ, მუშაობდნენ მხოლოდ სახლში და ეხლა კი სრულებითაც არ ერიდებიან არც პაპანაქება მზეს, არც სუსხ მტვრიან ქარს. ტანის და ლოყების სიფუფუნეს ანგრე რიგათ აღარ უფრთხილდებიან.

ეს ყველაფერი ესტე, მაგრამ მე სრულებით ეს არა მქონია სახეში ჩასაწერად; მე მინდოდა მომეხსენებინა ისა, თუ რა შტაბეჭდილება მოუხდენია ხემნიფის სიკვდილს ჩვენ სოფლურ საზოგადოებაზედ. ამ სამ ოთხ დღეში სუყველას, ე.ი. გლეხებისასაც, აზნაურებისასაც და თავადისასაც გულის ცემას უგდებდი ყურს და სწორე გითხრათ დიდი გულ გრილობა შევნიშნე მათში. თავად-აზნაურობა ნიშანს არ უგებს და გლეხობა თავს არ იხეთქს თავის განმათავისუფლებლის ანგრეთ სიკვდილზედ. გლეხობა სწორეთ ცხვრები არიან. საითაც გინდა (მარტო ღარიბებს) იქით მისწევ. (საშინელებაა გლეხი ვაჭრის გზით გამდიდრებული!) ბევრგან ვაქე კიბალჩიჩი¹⁶³, სოფიო¹⁶⁴ და ჟელიაბოვი¹⁶⁵, ისე თანაუგრძნობდნენ, როგორც თვითონ სოციალისტები. აქა ვნერ, რომ ვაქებდი მეთქი. ეხლა რომ გაჩნდეს ერთი ჩლატიანი პოლიციელი, წამავლებს ხელს და ვინ იცის სად გადამკარგამენ და გამოშვების დროს ოდესმე უთოთ ძალა უნებურათ სოციალისტი გავხდები. აფსუს ბიჭებო, რომ თქვენ დაიხოცენით და თქვენ მაგიერ რამდენი ძალლი დარჩა!

17. ¹⁶⁶ როგორც ეტყობა ველარას ჩავწერ ამ თვეშიაც. ხვალზეგ ქალაქს მივდივართ, ვნახოთ რა იქნება.

ვაიმე დედა, გიგასთვინ კაპეიკი არ მიმაქვს! ხათაბალაა ღმერთმანი, საიდ ჯანდაბიდან უშოვო ფული.

19 აპრილი. კვირა. სალოლაშენი

სალამოს პოეზდი ორთქმავალისა¹⁶⁷ ჩამიტანს თბილისში. საშინლად მენანება ეს ჩანჩურა სალოლაშენი, ასე მგონია ველარა ვნახამ მეტქი. მეზარება თბილისში ჩასვლა და სწავლის გაგრძელება. განა როგორი სწავლისა? ძალდატანებითი სწავლისა. მერმე ბურსის ჰაერის ყლაპვა?! მეტი მეტი რამ არის ეს ბურსა?! საშინელი დიდი და გაზვიადებული ყველაფერი მანდ მოიპოვება: სიკარგეც და სიბილწეც. ამ ორი კვირის წინათ მე კიდევ ვიყავ მოწამე ერთი ბურსაკულის საძაგლობისა. მეექვსელებს დაეყენებინათ ბიჭი ყარაულათ სტალოვიაში თავიანთი სტოლისთვინ და ეს ყარაული აღბურვილი მომეტებულის ერთგულებით აგროვებდა კაი ნაჭერს სხვა სტოლებიდან და აწყობდა თავის პატრონების სტოლზედ. ამ არა საჩინო და პრინციპში საძაგელ საქციელმა მეექვსელებისგან აგვამღვრია ჩვენ. აი რა ნაირათ დაეცნენ! თვითონ კი ქონდეთ, თორემ სხვა ფეხებზედ კიდიათ! უნინ ანგრე როდი იყო. თუ მართებლობა წესისამებრ არ იქცეოდა, თუ ცუდ საქმელს გვაძლევდნენ, ან მდარე ტანისამოსს, ან ეკონომი ცუდლუტობდა, ან მასწავლებლები გვაწინროვებდნენ, პირველად ისინი აღიჭურვებოდნენ ხოლმე და იბრძოდნენ რამდენათაც კანონი ნებას აძლევდათ. ეხლა? მე კი ვიყოვო და შენ ფეხებზედ მკიდიხარო. აი რისთვის არ მინდა ბურსაში ჩასვლა, რომ ყოველ ნაბიჯზედ საძაგლობის მეტს ვერასა ნახამ. მაგრამ რას იქ. დრო მოვა და უნდა აიბარგო და გასწიო. სიზმარშიაც კი დამინყო მოლანდება ამ ბოლოს დროს თბილისმა¹⁶⁸ თავის არემარეთი. ხან მასწავლებლებს ვნახამ, ხან წიგნებს და ხან კიდენ ამხანაგებს, როგორც წუხელის ვნახე რატისშვილი. ამ წასვლაზედ ერთი კიდენ მინდა მოვიგონო ჩემი სოფელი სალოლაშენი. გუშინ გლესურ ნათლობაში ვიყავი. ნათქვამია: მელას რაც აგონდებოდა, ის ელანდებოდაო. სწორეთ ამ გლესების საქმეც ეს არის. თემა მაგათის მუდმივიდ ლაპარაკისა არისა: ნადილები, ტყე, კარგი ხარკამეჩი და ფოშტის ფული. გუშინ კი ბატონყმობაზე გახლდათ ლაპარაკი. სადილზედ მომეტებულათ მოხუცნი იყვნენ. სარამ დათვრებოდნენ რალაც-რალაცეებზედ ვლაპარაკობდით, მერმე რაკი შეზარხომდნენ, მოიგონეს მწარე თავისი წარსული, მაგრამ არც

ახლანდელს შეხარიან. მართლაც მწარე იყო ამ გმირების ბედი ამ ოცის წლის წინათ. ყოველმა მათგანმა თითო დაუვიწყარი სცენა სთქვა თავის ცხოვრებიდან. დალაქმა სთქვა: ჩვენისთანა ღვთის ნიერი ბატონი ოც სოფელში არავის ეყოლებოდაო. ალუბალს, თუ მანგლის შვილს გაგზავნიდა და მის სამგზავროთ ხუთი მანათი¹⁶⁹ შემანერაო. თუმც სხვა ბატონები ბევრჯელ ხუთ-ექვს თუმანსაც¹⁷⁰ აწერდნენ, მაგრამ მაინც გავკადნიერდი და არ მივეცი. რაკი „ტრალალა და პუბლიკაცია“ დაკრეს რაღათ ვემსახურები ბატონს მეთქი! ტრალალას და პუბლიკაციას გახსენებაზედ მე ხარხარი დავიწყე. დალაქმა ამიხსნა, რომ ბატონყმობის მოსპობა პირველად სიონში რომ გამოაცხადეს პუბლიკაცია ქნეს და დალაბანდს¹⁷¹ უკრამდენო.

„დღიური“ ერთი სემენარიელისა.¹⁷²

1881 წელსა. 24 აპრილსა.

23 აპრილი, შაფათი, თბილისი.

აგერ ბურსაკები ჩვეულებრივ მეორე პერემენაზედ დადინ ბალკონზედ, ზოგნი მართლა ისვენებენ, ზოგნი კი გაკვეთილებს იმეორებენ. მაღლა კრიშაზედ მოჩანს რამოდენიმე მუშა, კრასილშჩიკები. ზოგი მათგანი თითქოს შურით ხანდისხან გადმოგვხედამენ ხოლმე. ნეტავი კი ვიცოდე, რას ფიქრობენ ეხლა ეგენი ჩვენზედ? ეხლანდელ დროში ყველამ იგრძნო განათლების გემო და ყველაც ყოვლის ღონიძიებით ელტვის მაგას. ეს მოძრაობა დიდი ხანია გლეხობაშიც დაიბადა, მაშასადამე ეს ღვთის მუშები უშუროთ როგორ შემოგვხედამენ ჩვენ? ჩვენ მდიდრულად დავსეირნობთ ბალკონზედ, საყვარელ სწავლაში ვართ, რომელსაც ბევრი ჩვენგანი რასაკვირველია უღალატებს პირველ მცნებას მეცნიერებისას და მაგათ შველის მაგივრათ, მაგათვე მოახრევენებს კისერს. ან რა კაკები ვართ ჩვენა, რომ ჩვენ განცხრომით ვსწავლობთ, და ეგენი კი სიცხეში ოფლს იწურენ ჩვენივე სახლის დასამშვენებლათ; რომ სრულებით არა აქვთ მაგათ ვალი გვზარდონ ჩვენ, ახალი განათლებული ღვდლები, რომლებიც უფრო “დელიკატურათ” დასხდებიან მაგათ შვილების კისრებში, ამას განმარტება აღარ ეჭირვება. ღმერთო ჩემო, რა უბრალო გასაგებია ის სიბრძნე და ჭეშმარიტება, რომ ყოველმა ჩვენთაგანმა თავისი ნაშრომი თვითონვე უნდა მოიხმაროს, მაგრამ ისეთ ნაირათ არიან დამყარებულნი გარემოებანი, რომ მომეტებული ნაწილი კაცობრიობისას ან არ ეყურება, ან ძალათ არ აგებინებენ. ამ დღეებში რამდენიმე ყელიაბოვის¹⁷³ ნაწერები მომხვდა როგორღაც, წავიკითხე და ცხადად დავინახე ის გაუგებრობა მუშა ხალხისა, რომელზედაც გვაქვს ლაპარაკი. საწყალი წამებული რანაირათ იბრძვის, რომ დაანახოს ხალხს, რომ ბიჭო, გაიგე შენი შრომა სად მიდისო და ანგარიში მოსთხოვე მათ, ვისაც აძლევ მაგ შავი ოფლით მოპოვებულს გროშებს.

რაში გახმარებენ. მაგრამ ვერა. არამც თუ რუსულს მუშას ვერ შეუთვისებია ეს აზრი, არამედ ევროპულ მუშებსაც ვერ გაუხორცებიათ ეს აზრი. მაშ რა დაგვრჩენია? Сиди у моря и жди погоды!.. ე, არც ასე იქნება. თვითონ არაფერიც არ მოვა რა! ხათაბალაა, მაშ რაა ბიჭო! თქვენმა მზემ მეც არა ვიცი რა.

ხომ იცით ახალგაზრდას მალ მალ ეცვლება აზრები და მეც ამ დილათ ღირსოვან საგანზედ მტკიცე, საფუძვლიანი აზრი არ შემიდგენია. ეს ხუმრობაც არ არის. ჯერ ბევრი, ბევრი ვისწავლო და მაშინ ვიბაასოთ დღიურო.

6 მაისი. ოთხშაფათი.

დღეს გიმნაზიელებთან ვიყავი და სწორეთ გავიხარე იქ ყოფნით. სამი ოთხი საათი მშვენიერ საუბარში გავატარეთ. ჯერ კარგათ არ ვიცნობ და ვერცა რას გადაწყვეტილს ვიტყვი მათზედ. სხვა და სხვა ხალხოსნობის, ანუ ნაციებისგან შევდგებით, სომხებიც იყვნენ, ქართველებიც, რუსებიც, მაგრამ არა უჭირს რა. ახალგაზრდას არ უღირს ძვირათ ნაციონალობა, ის ისე სასტიკათ გაკიცხამს ნაკლულევანებას თვისის ერისას, როგორც სხვა ხალხის მწერალი. სიამოვნებით და ხარხარით დავტკბით, როდესაც ძველ სოვრემენნიკში¹⁷⁴ ნავიკითხეთ ნ. ჩერნიშევსკის¹⁷⁵ წერილი ზარინთან¹⁷⁶ მიწერილი. რა ძალა კალმისა, სიტყვისა, რა პატიოსნება იხატება ამ პატარა წერილში?!.. აფსუსს პატიოსანო, თეთრო მოხუცო, ახალგაზრდობის პაპავ, რუსეთის ნათელავ და კაცობრიობისთვის წმინდა აზრის და პატიოსნების დამცველო გმირო, შენ უნდა წამებული იყვე და ბევრი შავი ძალები კი ღვთის ნათლით სტკბებოდნენ და ქვეყანას უცქეროდენ!.. მერმე დაიწყო კითხვა ჩვენმა ლეკტორმა მეხუთე თავი (თუ არა ვცდები) პირველი ტომას ბოკლისა, რელიგიის გავლენა კაცობრიობაზედ¹⁷⁷. ვინც ჩემს დღიურს წაიკითხამს, იმან უთოოთ უნდა იცოდეს შინაარსი, თუ არა და ნუ წაიკითხამს. ხომ იცით მანდვე არის მოხსენებული, რომ ქრისტიანულმა რელიგიამ ვერ მოიკიდა ფეხიო გაუნათლებელ ხალხშიო და შეუმუშავებელ ნიადაგზედო. იქ მხოლოდ გარეგნობა მიიღეს ქრისტიანობასა, დაურთეს ზედ წარმართული ცრუმორწმუნეობა და შეთითხნეს ისეთი სჯულები, რომლებიც სრულებით არ ემზავსებოდნენ წმინდა ქრისტეს სარწმუნოებას. საქმე იმაშია, რომ მანდ ორი სემენარისტი ვერიეთ და თითქმის ჩვენი გულითვინ წაიკითხეს ამ საგანზედ. დიდხანს ვიკითხედ გულიანად და ბოლოს რაღაც ნაირათ შეეხო კითხვა ქრისტეს ქადაგებას, მის ვინაობას და სხ.

შემარცხვინა ჩემმა ამხანაგმა (რ.) გიმნაზისტებში. იმათ ჩვენზე ნაკლებ იცინან სამხთო წერილი და ჩვენგან მოელოდნენ კარგი აზრების წარმოთქმას, მაგრამ იმათ გვაჯობეს. უფრო ნათლად უსცქეროდენ საგანს, სარამ ჩემი მეგობარი. ისინი ამბობდენ: ქრისტე ქადაგებდა თავისუფლებას, ერთობას და მისი ქადაგება მთლად ენინააღმდეგებოდაო მაშინდელი წარმართი ხალხების აზრებს ცხოვრების შესახებო. ასე გაშინჯეთ პლატონსაც¹⁷⁸ ვერ წარმოედგინა რესპუბლიკა უტყვევებოთ და ქრისტე კი ამბობდა, რომ ღმერთის წინაშე ყველანი ერთი ვართო. ჩემი სემენარიელი კი მოყვა ნამდვილ ტეოლოგიურად სჯას. თქვენ არ გეყურებათო, ქრისტე მაგას თავის დღეში არ ქადაგებდაო და დაიწყო თვისი დამტკიცებანი ტექსტებით და წმ. პავლეს აზრებით. მერმე გამართეს ატიესტური ბაასი, სემენარისტი ზორბათ ამტკიცებდა, რომ ქრისტე მარტო კაცობრიობის მხრით არ უნდა გაიხილოთო, რომ ის მარტო მარიამმა შობავო და სხ. გიმნაზიელები ხარხარობდენ და ბოლოს რამდენიმეს თხოვნით შევწყვიტეთ ლაპარაკი ამ უფერულ საგანზედ. მერმე ვიბაასეთ რუსეთში გლეხობის მდგომარეობაზედ, მათ თანამგრძობთ ფლეროვსკიზედ¹⁷⁹, მორდოვცოვზედ¹⁸⁰ და სხვა. შემდეგ პოლიტიკაზედ, სოციალისტებზედ, კიბალჩიჩზედ და სხვა. ერთის სიტყვით სიამოვნებით გავატარე ეს საღამო და ბევრი ღვარძლიანი, დიდ ხნობით დაგუბებული აზრები წარმოვსთქვი. თუ დიდი ხნის გაცნობის შემდეგ ეგენი კარგი ბიჭები გამოდგნენ, უეჭველია შევიკრიბებით ერთათ და დაუწყებთ ბრძოლას უსამართლოებას.

წრფელის გულით მეხვეწებიან გიმნაზიაში გადმოდიო, რომ ერთათ ვიყოთ მუდამ დღეო და შეგეძლოს უნივერსიტეტში შესვლაო. ასე გაშინჯეთ იმ ორ თვეს მომზადებასაც მპირდებიან და უფასოთ შენახვასაც. არ ვიცი ღმერთმანი, რა ვქნა?!.....

7 მაისი. ხუთშაფათი.

დღეს გავათავებ დოკტორ გენრი მაუდსლის¹⁸¹ წიგნს: Ответственность при душевных болезнях. საქმე იმაშია, რომ მაგ წიგნში მაუდსლი განიხილავს, რომ ძველ დროში სულელებს სიკვდილით სჯიდნენო, თუ რომ ისინი რასმეს სულელობის დროს დააშავებდნენ რასმესო. ასრევე იქცევიან თითქმის ახლანდელ დროშიო, განსაკუთრებით ანგლიაშიო. ამისთვის რასაკვირველია ის ძრიენ გაკიცხამს იურისტებს უგულობისთვის და დიდის მჭერმეტყველობით იცავს ყოველგვარ ავადმყოფებს. მართალია მაგათ არამც თუ ბევრი, ცოტაც არ მოეთხოვებათ, მაგრამ რისთვის გვინდა, რომ ისინი შევინახოთ. სულელისგან არაფერი სარგებლობა არ იქნება, მაშ რალათვინ ვინახოთ ისინი ბოლნიცებში და ვხარჯოთ ფულები? ცოტანი არიან შესანახნი! თვითონ მაუდსლის მოყავს მაგალითები რომ მორჩენის შემდეგ კიდევ უმსხვერპლიათ რამდენიმე პირი რისთვის უნდა მოხდეს? მეტყვით, რომ ბარბაროსობა იქნება ავადმყოფების დასჯა? თუ კი ღვდლის შვილის დასჯა არ არის ბარბაროსობა, ეგ რალათ იქნება?.. ამ ბოლო დროს გული მიქვავდება, სამისთვის წინათ ამეებს ვერ ვიტყვოდი. საშინელი ცვლილება ხდება ჩემში. ძრიენ დულდება სისხლი!.... რალასაც უნდა მოველოდე!.....

10 მაისი. კვირა.

ეხლა გ.სპენსერს ვკითხულობ. და იმდენის დაწერა მინდა ჩემს დღიურში საკუთარი კომენტარებით, რომ ოცი თაბახიც არ მეყოფოდა, ამისთვის ძალა უნებუროდ პატარ-პატარა შენიშვნებით უნდა ვიკმარო. ზემოთაც ბევრჯელ მითქვამს, რომ ჩვენი ზავედენიე «закрытое» არის მეთქი და რახან «закрытое»-ა ისე უნდა დაკლიტონ ბარელამაც, რომ უჩებნიკების სულის მეტი გარედან აღარა შემოიპაროს რა. ულოლიკოთ იქცევიან. მაგათთვის არ არის კარგი, თორემ მე რა მლლეტამს. როცა ამას ვწერ მე გავჩერდი 60 გვერდზედ. (воспитание умст. прав и физич.) საცა გასაზღვრავს, თუ როგორი უნდა იყვეს ისტორია. აბა ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ რა გემოთი უნდა შევხედო ხვალ ჩვენ დორბლიან

ისტორიის მასწავლებელს, რომელიც ყოველ სიტყვას ლუკმა პურივით ღეჭს და ილოკავს? რა საკვირველია ზიზლით და გულის რევით. როგორც ამბობს სპენსერი, გათავდა თუ არა ეგზამენები და გავსწემ შინისკენ, ისე გამოცვივიან ეგ სახელები თავიდან, ისე დამავინყდება და გაქრება ყველაფერი უჩებნიკებიდან შეძენილი, როგორც შარშანდელი თოვლი! წუხელის ვილასთანაც ბაქრაძეც¹⁸² კარგათ გავლანძღე. არა წერს ისტორიას და როგორს? ეს კაპპა-დოკიანო, ეს პონტოი, არმენიანო, ძველი და ახალი გამოკვლევაო, და კი არაფერი გამოიკვლია.

7 მკათათვე. სამშაფათი. ს. სალოლაშენი.

შეგირდები კანიკულებს ისე მოველოდებით ხოლმე, როგორც ფოთლებ გაყვითლებული და თავ ჩაქინდრული სიმინდი დგრიან-ლა წვიმებს. რისთვის? მისთვის, რომ ეხლანდელი შკოლები უსარგებლოთ გვღალამენ ფიზიკურათაც და გონებითაც. ჩვენი ეხლანდელი შკოლები ისე უზომოთ გვღალამენ, რომ თავისუფალ სწავლის შეძენის სურვილს ზოგს სამუდამოთ უკარგამს. აი თუნდ მე. აგერ ერთი თვეა, რაც ეგზამენები გავათავეთ, და ძლივს დღეს მომივიდა სურვილი დღიურში რისმეს ჩანერა. მაგრამ რა ჩავწერო? სულ უსიამოვნო, და უსიამოვნო.. ერთი ნამცეცს ვერა ვხედავ სასიამოვნოს ჩვენ ცხოვრებაში. სულ სისაძაგლე, სიღარიბე, უსამართლოება და გარყვნილება. ამაებისგან თვალების მოშორება რომ გინდოდეს, ერთს მუჭა ადგილს ვერ იპოვი თელ დედამინაზედ, რომ ერთს წამს თავი შეაფარო. რუსეთში გარყვნილის უგუნურებით დაღუპამენ ახალგაზრდობას, რომ პატიოსან კაცს გული დაეთუთქება, დაბალი ხალხის სისაწყლეს გულგრილათ უცქერიან და მინისტრების გადასკუპი-გადმოსკუპების მეტს არაფერს აკეთებენ, თითქოს ინილო-ბინილოს თამაშობდენ, ჩვენი ახალგაზრდობა, მაღალ სასწავლებლებში სლავიანფილების¹⁸³ გზას დადგომიან და სხვადასხვა. რამდენ ერთს ჩამოვთვლი და ან რა საჭიროა. ვინც ბრმა არ არის, ყველა კარგათ დაინახამს რა საძაგლობით სავსეა ქვეყანა და რა უსამართლოთ კერძოთ ჩვენ გვექცევიან ჩვენი მფლობელები. სჯობს დაუბრუნდეთ ისევ ჩემს შთაბეჭდილებებს. გავათავე თუ

არა საზარელი ეგზამენები (ერთობ) გული სიხარულით ამევსო და ვნატრობდი ჩქარა შინისკენ წამოსვლას, რომ დავმტკბარიყავ ბუნების სიმშვენიერით, დამესვენა სულით და გულით. მაგრამ რა დაგასვენებს, როდესაც სხვისი ჭირი და უბედობა პოულობენ შენს გულში ალაც, ან რა დროს დასვენებაა, თუ ღმერთი გნამს, როდესაც სხვა ოფლს იწურამს! გამოვცდი თუ არა მტვრიან თბილისს თვალწინ წარმომედგა საშინელი ბრძოლა ბუნებასთან, რა არის ეგები ბევრი დასტყუონ ამ საყოველთაო დედას ჩემი და შენისთანა უსაქმურების გასაძღობათ, მკითხველო! ჩვენსა რომ მოვედი ჯერ მკა არ იყო დანყობილი, მაგრამ ჯერ არც გუთანი გამოშვებულიყო და არც თოხნა გათავებულიყო. ხვთის მადლით ეხლა მკასაც მოვრჩით და ახლა ლენას შეუდგებით. მოსავალი ურიგო არ იქნება. მაგრამ ვაი შე საცოდავო გლახკაცო, რომ “შენს გაჩენაში ღმერთი არ ურევია” და შენ ოფლით მონაგებზედ სხვებმა უნდა გაიხაროს?!.. წლითი წლამდინ წელზედ ფეხს იდგამ და ლურჯი ნიფხვის და სხვილი შალის ჩოხის მეტი შენ იქიდგან არა გერგება რა. წელიწადში ორჯერ-სამჯერ ვერ ჩაისველებ შენგნითვე მოყვანილი ღვინით და ვერ გაძლები შენგნითვე მოყვანილი თეთრი პურით, და ვერ ჩაიტკბარუნებ ყელს შენი ცოლშვილისგანვე გაზდილი წვრილფეხობით, და სიბერეში ვერ დატკბები შენი შვილის დიდი სწავლით, მიტომ რომ სწავლის დროს ის უნდა სდევნიდეს თაფლებსა და ლურჯებს, ნიკორა და ლამა კამეჩებს. და შედერების დროს, როდესაც მისი ტოლები “კმაყოფილის” შვილები ტყავებს აძრობენ იდეალისტებს და მატერიალისტებს, ის ვინც იცის სადა გდია ღამის ხარში, ან რომელ ცივ ქვაზედ უდევს თავი, რუსის მაზარაში¹⁸⁴ გახვეული, ან დაგლეჯილ ჯეჯიმში¹⁸⁵!.. დიდ სულოვანო ღამის მეხრევ¹⁸⁶, და თქვენც ქვეყნის გმირებო, გუთნის დედებო¹⁸⁷, რატომ ქვეყანას არა სთხოვთ ანგარიშს, თუ სად მიდის თქვენი უზომო შრომა? რას იქთ, ის გზა საიდანაც შეგეძლებოდა მაგ ანგარიშის თხოვნა, - განათლებათქვენთვის არ არის და ნებითაც არც მალე ეღირსებით. მაშ გაუმარჯოს ძალას!.... იმდენი თავისუფალი დრო არა გვაქვს, რომ შენი ცოლ-შვილი, მოკლებული ყოველგვარ სიამოვნებას, ერთი მაინც გაასეირნო ერთ ქართულ დღეობაში და ჩვენ კი “სისხლი პურის ჭამის დროსაც” ბალებში და ვეჩერებში ვკუნტრუმებთ.

გუშინ ლამ ვიყავი ბალში. მგონი ფეხები დაიგლიჯეს ქალებმა და აფიცრებმა მომეტებულის ტანცაობით. ვოენნაია მუზიკა უტკობდა გულს მოთამაშეებს. ამის ხმაზედ მოვიდნენ საცქერლათ სოფლიდან რამდენიმე გლეხი და მათი ცოლები. ნეტა მაშინ იმათ გულში ვყოფილიყავ და გამეგო დანვრილებით, თუ რას ფიქრობდენ ჩვენზედ.

11 1/2 ч. веч.

8 მკათათვე. ოთხშაფათი. ს.სალოლაშენი. (11 ч. веч. когда все спясть, кроме меня).

ლებბოკკის¹⁸⁸ თხზულების კითხვაში ვარ ჩაფიქრებული და ნყნარ სიჩუმეს ჩემს ოთახში არა ფერი არღვევს. გარედან შემოსული ძაღლის ყეფის ხმის მეტი. ფურცლის გადაშლის დროს, უცფათ უნებლიეთ ხელზედ დავიხედე, და მის გულზედ რაღაც ნითლები გამორჩნდა. გავშინჯე კარგათ და აღმოჩნდა, რომ ბებერები გაჩენილან. ხელები ჯერ კიდენ კარგა თეთრები არიან, მაგრამ ორი საათის მუშაობას კვალი დაუდვია. იმ საცოდავებმა რაღა უნდა ქნან, რომლებსაც წლითი-წლამდინ ორი საათის მოსვენება არა აქვთ და რომლებთანაც მე დღეს ვიმუშავე. მაგრამ ამ მუშაობას ხომ გემო არა აქვს, მიტომ ხომ არა ვმუშაობ, რომ სიღარიბე და შიმშილი მანუხებდეს, არა ისთე, როგორც დილლეტანტი და ფიზიკური ძალის აღსადგენათ, რომელიც საკმაოდ დავკარგე სემენარიის კედლებში, ერთს წუთში ჩემს თითებს ისეთი თვალსაჩინო მეტამორფოზა მოუხდათ და აბა მთლათ წარმოიდგინეთ ფიგურა, რომლებიც ავტომატებივით დილით საღამომდინ ცხელ მკათათვის დღეებში იქნევენ ცელებს! მათ აქვთ ხელები დაბებრებული, სიცხისგან დახეთქილი, რომელშიაც უხვათ ჩადის უსუფთაობა და ჟანგი ცელისა, როდესაც მას ერთგულათ უგლახუნებს სალესავსა, გულის-პირისაგან გამოსჭუის დამწვარი არამედ მარტო გარედგან, არამედ შიგნიდგანაც გული; გაშუშხული კისერი, რომელზედაც დასტა-დასტათ ადევს ყანისაგან ანავარდი მტვერი; პირის სახე მზისგან დამწვარი და ქოჩორი მტვრით სავსე. მაგრამ შეხედეთ, ეს ბედისაგან დაჩაგრილი რა გმირულათ უსვამს ცელსა თავჩაქინდრულ ყანასა, რომელიც შრიალით გულგადადელი-

ლი ეცემა დედამინაზედ, რომ იმ წამსვე ორთითმა და ფოცხმა ალაშენოს მისგან კოხტა ბულული¹⁸⁹!.. მე დღეს სალამოს ჟამს ჩვენ ყანაში ვფოცხამდი და ამ დროს რამდენიმე მწარე ფიქრებმა არ გამიარა თავში და გულში! სხვათა შორის მომაგონდა ნ.კოლცოვის¹⁹⁰ ერთი სტატია: “დობროლიუბოვი მით არის სადიდებელი ეხლა, რომ მას განუშორებლივ პრიზედ ეკერაო “სერი მუჟიკი”; მან სთქვა, განაგრძობს კოლცოვი, პირველი სიტყვა მომავალისაო, და პისარევში ბოლო სიტყვა თანამედროვე თავობისაო”. ახლა მეც ვიტყვი: განა ღირსია კაცის სახელისა ის გარყვნილი გვამი, რომელიც ამ ჩვენი ბლემა გლეხის დანახვაზედ, პირს მოიღმეჭს და არ გაუცინებს გული? არა მგონია. სალამოზედ ყანა გავათავეთ და ჩვეულებისამებრ¹⁹¹ შეკრეს ყანის თავთავებისგან ჯვარი. ჯვარის შემკვრელს ერგება ან ქათამი, ან ერთი მანათი¹⁹². ძველად ბატონ-ყმობის დროს, როცა ჩვენში ძრიენ იყო გავრცელებული მკა, ახალგაზრდები რიგიან ფსონს მართამდენ ჯვრის ქათმებიდგან ესეც, როგორც სხვა ჩვეულებები რუსების¹⁹³ წყალობით; რომლებმაც განათლების მაგიერ «растлевающее влияние» მოიტანეს, ისპობა. ბევრი ვეხვენე ჩვენ ბიჭს აეხსნა ჩემთვის, თუ რას ნიშნავდა თავთავების ჯვარი, მაგრამ ვერ მითხრა. შეიძლება ახალგაზრდობით მოუვიდა. მე კი მგონია, ეგ უნდა ნიშნავდეს დოვლათს, სიხარულს და მეორე წლისთვინ დასწრებას, რადგან მაგ ჯვარს ინახვენ ფქვილის გოდორში და ბოლოს პურის თესლში ურევენ.

სალამოზე შინ რომ დავბრუნდი, «порядок»-ის ერთ ნომერში მომხვდა ალაგი, რომელსაც აქ ამოვწერ, და რომელიც ცხადად გვიჩვენებს, თუ რა დიდი ღელე სძევს სიტყვასა და საქმეს შორის.

შეიძლება ჩემ ნაწერებსაც ეგ ბედი ჰქონდეთ. ვინ იცის როდისმე მოხუცმა, ჯავრით დაკოდილმა ან ახალგაზრდამ წაიკითხოს ეს ალაგი და თავის გადაგდებ-გადმოგდებით სთქვას: “ბევრი კარგი ფიქრი ქონია თავში, და საქმით კი ვერას ვხედამთ”. ღმერთმა ამაშოროს ამ სასტიკს და ლახვარივით მწარე სასჯელსა: აი ეს ალაგი: (Порядокъ № 176, 1881 года ст.4). ქართულათ არ შემიძლიან ისე კარგათ გადმოგცეთ, როგორც რუსულშია და ვტოვებ ისე. «Какъ приятно намъ, крестьянямъ, читая газету, становиться, по временамъ, благодаря ей, спиною къ своей

деревенской жизни и смотреть в гору, в высь! Читаешь и радуешься, какъ тужать о нашихъ недугахъ, - о малоземельи, безграмотности, пьянствѣ, плохомъ самоуправлении. Букетами сыпятся на долину нашей крестьянской жизни разныя «предложения» имеющія насъ облагодетельствовать. Но едва лишь освободишься отъ газеты и прямо посмотришь на действительную жизнь – увы! На долине ея не увидишь ни одного цветочка ... Куда же они девались? А недугов у насъ много, подумать о нихъ следуетъ».

12 часовъ ночи.

„დღიური“ ერთი სემენარიელისა.¹⁹⁴

1882 წელსა 15 იანვარსა.

15 იანვარი. პარასკევი.

ძლივს გული თავის დონეზედ დადგა. და ეხლა მომეცა საშუალება განუზიარო ის ფიქრები და გრძნობები, რომელნიც აღელვებენ ჩემს გულს, ჩემს საყვარელს დღიურს. ხუმრობა ხომ არ არის, აგერ თითქმის შვიდი რვა თვეა, რაც დავივინყე ჩემი ერთათ ერთი გულის მეგობარი, ერთათ ერთი ამხანაგი, რომელსაც პირმოუთნელად გაუზიარებ ხოლმე ჩემის გულის ნაღველს, მომიტევეთ, ვისაც ეს ჩემი ნაჯღაბი შეგხვდეთ როდისმე, უთავბოლო და უხერხულად განყობილი აზრებისთვის და გთხოვთ მუდამ სახეში იქონიოთ, რომ ეს მარტო ჩემთვის ინერება და არა სხვისთვის. რა მიზეზია, რომ ამოდენა ხანია, რაც აღარა ფერი მიწერია დღიურში, როდესაც უფრო ბევრი და ღირსებითაც უფრო კარგი უნდა მენერა, რადგანაც მე წელს გადავედი მეხუთე კლასში და განა არ მოგეხსენებად, რომ ეს კლასი საუკეთესო კლასათ ითვლება სემინარიაში, რადგანაც მანდ გადიან კარგს საგნებს, როგორც ფილოსოფიას, პსიხოლოგიას და ფიზიკას? თუ რა შვილები ბძანდებიან ეგ საგნები და ან რა ღირსებისა, როდისმე შემდეგში ჩავწერ ამ რვეულში და ეხლა კი მოგახსენებთ იმ მიზეზს, რაიცა მაიძულებდა ამდენს ხანს ისე მუნჯათ ყოფნას. საქმე იმაში მდგომარეობს, რომ მე გაცხარებით ვემზადებოდი ამ ოთხი თვის განმავლობაში გიმნაზიაში ეგზამენის მისაცემათ და სუყველამ ფუჭათ ჩამიარა. გამჭრეს მატემატიკაში და დავრჩი რიყეზედ. რომ იცოდეთ რა სულის კვეთა და ვაი ვაგლახი გამოვიარე, მაშინ შემიბრალებთ და შეგიძლიათ თანაუგრძნოთ ჩემს ტანჯვას. ოთხი თვის განმავლობაში იძულებული ვიყავი მეზეპირებინა უხეირო, უსულგულო და ერთხელ ნასწავლი საგნები. უდროობის გამო შუალამისას ვდგებოდი და საშინელის ენერგიით ვიმეორებდი მათ, არ მენაღვლებოდა ჯან-ლონის და ჯანმრთელობის დაკარგვა, ოღონდ მიმეხნია ჩემს მიზნამდინ. ოთხის თვის განმავლობაში მოშორებული ვიყავი ყველას, რაც შეადგენს განათლებული კაცის მოთხოვნილებას: ჟურნალებს, ხეირიან გაზეთებს, წიგნებს, თეატრს, საზოგადოებას და სხვას. მქონდა მხოლოდ ქართული ჟურნალი გაზეთები, მაგრამ ეგენი საკმარისნი არ არიან. იკითხამს კაცი: რა გაცხოველებდა მაგ უნაყოფო შრო-

მაში და ან რა გაიძულებდა, ანუ რა იყო მიზეზი? მაცხოველებდა და მანუგეშებდა ის აზრი, რომ ამის საშუალებით მოვეყვები უნივერსიტეტში, სადაც ღვივის განათლების და მეცნიერების განუქრობელი წმინდა ლამპარი, რისკენაც ისე მიილტვის ჩემი გული, როგორც ანკარა წყაროსკენ ხუთი დღის მწყურვალე კაცის გული. ახლა კი ჯერ-ჯერობით მომეშალა იმედები. ეს დიდი უსამართლობაა ღვთის წინაშეც და კაცობრიობის სინდისის წინაშეც. მე მსურს, მწყურს სწავლა-განათლება; რად მიშლით, რად მიხლართამთ გზას, უბრალო ფორმალურის წესებით რათ გვეყრით ჯოჯოხეთში ამოდენა ახალგაზრდობას? იცოდეთ კარგათ, რომ გაბრაზებული, გამწარებული მტარვალების უსამართლოებით ახალგაზრდობა ამას არ მოითმენს და ერთი ორათ მიაგებს სულის ამომხდელებს, გვიან იქნება, თუ მალე. რა არის მიზეზი ამ უგვანო საქმისა და გაბოროტებისა? საქმე იმაშია, რომ ამ სამის წლის წინათ სულ წანმედილმა, სახელმწიფო მუხანათმა, ბოროტმა, გამოჩურჩუტებულმა, ხალხის ჭკუა-გონების დამბნელებელმა, დამახინჯებულმა გრაფმა ტოლსტოიმ¹⁹⁵, რომელსაც განათლების მინისტრს ეძახდნენ უგუნურები, აგვიკრძალა უნივერსიტეტში შესვლა, თუ რომ ატესტატ ზრელოსტს არ მივიღებთ¹⁹⁶. რა უნდა თქვას კაცმა ამ უაზრო, უგუნურ, მუხანათურს და ბოროტ განკარგულებაზედ კაცმა? არაფერი იმის მეტი, რომ ტოლსტოი უგუნურია და თავისი სული ჩაუბარებია ეშმაკებისთვის, რომელიც თუმც ბოროტების მიმდევარნი არიან, მაგრამ ამ ბოროტებისთვის, რომელიც თავისი საშინელებით ყველაზედ უაღრესია, სწენენ მის სულს, როგორც შიმშილისაგან გააფთრებული მგელი ღამე დარჩენილ ტყეში ხბოს, ან ცხვარს. შეიძლება ბევრმა მითხრას, რა განწინმატებს, თუ კაი ბიჭი ხარ, ისწავლე და ეწიე შენს საწადელს. ეს ადვილათ სათქმელია, მაგრამ ასასრულებლათ ძნელია. რა ქნას ახალგაზრდამ, თუ გზას არ მისცემთ, თუ მოუსპობთ საშუალებას განათლებისას! ახალგაზრდობა უსაშუალებო, უთანაგრძნობო საზოგადოებისაგან დაილუპება შარშანდელი თოვლივით. აკი ანგრეც არის! კატეხსავით აღრჩობენ და ვინ არის პატრონი!

16 იანვარი. შაფათი.

გუშინ წინ ხუთშაფათს წმ. ნინოს დღეობა¹⁹⁷, ანუ მისი მიძინება იყო. საქართველოს დედა ქალაქში ამისთანა გვამის დღეობას, როგორც იყო წმ. ნინოს მე მგონი დღესასწაულობდა მხოლოდ ორი შკოლის შეგირდები: სემინარიისა¹⁹⁸ და წმ. ნინოსი¹⁹⁹. ამითი იმის თქმა კი არ მინდა, ვითომც ბევრი დღესასწაულები გავმართოთ. არა მარტო ისა, რომ საქართველოს განმანათლებელს ისე გულგრილად ეკიდებიან, რომ მისი სახელის ხსენება მარტო ბოვშევებს მიუგდეს... ამითი ჩვენი უცხო სტუმრები მარტო ნინოს სახელს კი არ აუპატიურებენ, არამედ იმ ხალხსაც, რომელსაც ისა სწამს. მაგრამ ტყვეს ჩივილს ვინ კითხამსო.

ჩვეულებისამებრ ჩვენ სემინარისტები წირვაზედ ვიყავით. არ ვიცი რათა, და განუშორებლივ ეს ანდაზები თავს არ მანებებდნენ: “გარეული კატა შინაურს აგდებდაო”, “ტილი რომ ფეხზედ დაისვა თავზედ აგაცოცდებო”, “ბავშვს გაუცინე უკანას გიჩვენებსო” და სხვა ამგვარები. საქმე იმაში მდგომარეობს, რომ დღეს მხოლოდ ამ დღეს მოგვცეს ნება ქართულათ წირვისა და ისიც მე მგონი მიტომ, რომ ბოლოს დასცინონ ჩვენს უხეირობას. რა საშინელი პაროდია და ირონია იყო ეგ ქართული წირვა, ვერ წამომიდეგენია! სირცხვილით ვინოდით ყველა ქართველები, სულ ჭირის ოფლს გვასხამდა სირცხვილისაგან! რისგან, მკითხამთ გაკვირვებულნი. მისგან, რომ ქართულ წირვაში ქართული აღარა იყო-რა. გალობა გეგონებოდა ბაყაყების ჯღავილათ და კითხვა ვირის ღრიალათ. ზოგიერთნი იფიქრებენ, რომ რუსები ენიენ თავიანთ სანადელს - ქართველების გაქრობას, იმიტომ, რომ ქართულათ ველარა მოუხერხებიათ რა. ნელ-ნელა დაინყეს მაგ ვაჟბატონებმა და ლამის ბოლო მოუღონ საქართველოს. ჯერ მოგვისპეს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, მერმე ჩვენი სიმდიდრე გადიყვანეს თავიანთ ხელში და ახლა გაუსვეს ხელი ერთათ ერთს ძვირფას საუნჯეს – ენას. ნუ გგონიათ ბატონებო, რომ გააქროთ ჩვენი ენა. ამით მხოლოდ ჩამოაგდებთ ნაციონალურ სიმძლავრეს, რაიცა უკვე ჩამოგდებულიც გახლამს. ჩვენსა და თქვენს შორის განყდა ყოველი ბენვი. ბოროტს ბოროტებას მიაგებენ და დღეს

ჩვენ ახალგაზრდობამ გადავწყვიტეთ გადგიხადოთ როდისმე რითაც კი შეიძლება ეს ჩვენი გაუპატიურება.

22 იანვარი. 1882 წ. პარასკევი.

იმათ, ვისიც ხელშია ჩვენი ბედ-იღბალი, რათ არ უნდათ, რომ ჩვენ მაღალი განათლება მივიღოთ? რა უღმერთობაა, რომ ერთი ღვდლისა არ იყვეს, თათრის, ურიის, ფინნს, სომეხს, უსჯულოს ჩინოვნიკების და აზნაურების შვილებს კი აქვთ უფლება მაღალი განათლების მიღებისა, და ჩვენი მართლმადიდებელი ღვდლის შვილი კი მოკლებულია ამ ღვთაების მანნის მიღებას?! მე თვითონაც ვერ წარმომიდგენია, რომ ამისთანა გულქვავეები იყვნენ ჩვენი მოთავენი! მაგრამ აქ რა არის საკვირველი! მათი პირდაპირი სარგებლობა, პირდაპირი ინტერესები მოითხოვენ, რომ მათნი ქვეშევრდომნი ხეპრეები იყვნენ. მოგეხსენებათ, რომ თევზის ბლომად დასაჭერათ წყალს ავამღვრევთ ხოლმე და ზოგჯერ კაკლის ნაჭასაც ჩავყრით ხოლმე, რომ თევზებს თვალი დაეწვათ, ველარ დაგვინახავენ და უფრო ბლომათ დავიჭერთ. მართლაც და ეს კლასსიკური ენები თუ ღმერთი გნამთ კაკლის ნაჭაზე უფრო ძლიერ არა გვწვამენ თვალებსა! ეგ კურთხეული წამალი ისრე აფშრუტებენ ახალგაზრდებს, რომ არამც თუ თვალით, გონებითაც ვერსა ხედავდნენ. ეს ისეთი მიქსტურა მოუგონიათ, რომ გენიას ტოლსტოისას და მისის ჯიშის ოსტატებს ამაზედ მწარე ჯერ არა მოუგონებია რა. მაშ პროგრესი და წარმატება არ უნდა გვეტყობოდეს! ან რა საჭიროა ნამდვილი განათლება? მაშინ ხომ განვაამპარტავდებით და აღარ მოვინდომებთ რომ სხვადასხვა გულში ჩამხედველები ჩვენზედ უფლებდენ და მაშინ რალა ეშველებათ! ცუდი საქმე მოუათ! საძაგელი პირობები ახალგაზრდობის განათლებაში დღეს ახალი არ გახლამს, მხოლოდ ეხლა პოგვამდისინ მიახნია. გადაავლეთ თვალი რუსეთში განათლების ისტორიას და მთლათ დამიჯერებთ ზემო ნათქვამს. მეათედან-მეცამეტე საუკუნემდინ ბერძნული პალკი და პატერიკების²⁰⁰ მეტი არა ყოფილა რა; შემდეგში მონგოლებმა რუსებს უძღვნეს თავისი მაღალ-ხარისხოვანი განათლება თავიანთის განუშორებელის წკეპლებით, ბატოგებით²⁰¹, როგორც მოგვითხრობს

კოსტომაროვი: მეთხუთმეტი საუკუნიდგან ბურთი და მოედანი დაიჭირა დასავლეთ ევროპის სხოლასტიკამ და შემდეგ ფრან-ცუზების მახინჯაურმა მიბაძვამ. ათასში ერთხელ დევნილი განათლება, როგორც სამოც წლებში, ბრთებს ისხამდა, მაგრამ მექათმეები მარდათ აკვეცდნენ ფრთებს, რომ რა არის შორს არ გაფრენილიყო. ამ საუკუნეში ახალი საშუალება მოიგონეს, ეს საშუალება ჟურნალ-გაზეთების ალაგმა. დღეს უცხუნეს მოსკ. ტელეგრაფს²⁰², რადგანაც იმან თქვა, რომ ყოველ კაცს თავისუფლათ შეეძლოს თავისი აზრები გამოთქმაო. ვიშ, რა მომინდომა! არა ნაკლებათ გოლოსი²⁰³ სწუხდა გუშინ წინა ძალიან ცუდიად გაზეთის შეჩერებაო, გამომცემლებსაც და მკითხველ საზოგადოებასაც გულს უხშამსო. დარწმუნებული გახლავარ, რომ თქვენ ბატონო რედაქტორებო და თანამშრომლებო კარგათ იგრძნობდით მაგ გულის შეწუხებას და გულს შემოყრას, რადგანაც ექვსი თვე ლაგამი გედოთ პირში! რაზედაც უნდა მებაასნა, მას ძალიან დავშორდი. საქმე იმაშია, რომ გუშინ ერთმა შეგირდმა საიდლანაც პროგრამმა 1882 წლისა, მაშასადამე ძრიელ ახალი, მოიტანა, რომელშიც სწერია, ვითომც სემენარისტებს უნივერსიტეტში შესვლის ნება ეძლევათო. სანყლებს სიხარულით აღარ დაძინებიათ! მე კიდენ აი რას გეტყვით ჩემო მეგობრებო, სხვა გზივ ვიშრომით, თორემ *изъ Назарета ничего доброго не выйдет* და მგლისგან კრავი არ იშვის.

23 თებერვალი. 1882 წ. სამშაფათი. დიდ-მარხვა.

ერთხელ ერთი ჩემი ამხანაგი ამიხირდა, რომ ავტობიოგრაფია უფრო ღირსშესანიშნავია, სანამ ბიოგრაფია, რადგან ყოველ კაცმა თავისი თავი უკეთ იცის, მინამ ვინმე სხვამ და მაშასადამე თავის ცხოვრებას, გულის ვითარებას, აღზრდას და განათლების მიღებას უფრო კარგათ ასწერს, ვინემ სხვაო. მაშინ ეს მჯეროდა და ეხლა სრულებით აღარა. კაცს თავისი თავისა ძრიენ ცოტა ესმის. მე სხვის ცხოვრება ათასი საშუალებით შემოძლიან შევისწავლო. ასე გაშინჯეთ სიარულსაც, თვალელებსაც, მიხვრა-მოხვრასაც, ტანსაცმელსაც კი ექნებათ მნიშვნელობა: სიტყვა-პასუხს, ჭკუის ვითარებას, ნაწარმოებს ხომ ბევრი ჩი-

ჩინი აღარ უნდა დიდი მნიშვნელობა აქვთ. დარწმუნებული ვართ თუ ვინმე მიყვარს, ან თუ ძრიენ პატივს ვსცემ, შემოძლიან მის სულში ჩავძვრე. მაგრამ ჩემის თავის ისე ძირეულად გაჩხრეკა რომ არ შემოძლიან. მაგ. პატარა რომ ვიყავი, გადანყვეტილი მქონდა ჩემი სრული, უტყუარი, მიუდგომელი ავტობიოგრაფია დამენერა, რომ ქვეყანას დანვრილებით სცოდნოდა ჩემი ავლადიდება. აბა ერთი კაცმა იკითხოს: რა წითელი კაკა ვიყავი, რომ საქვეყნოდ ვხდოდი ჩემს ცხოვრებას? ვერ გამიგია. ვისმესთვის რომ მეთქვა, შეიძლება მას როგორმე გაეგო, ან კიდევ ესა: წრეულ დღიურში ძრიენ ცოტა ვწერე. რითი ავხსნა? არ ვიცი. შეიძლება მისთვის, რომ სამი თვე გიმნაზიისთვის²⁰⁴ ვემზადე და აღარ მეცალა; შეიძლება მისთვის, რომ ცოტა არ იყოს გავფილოსოფოსდი და მაღლიდგან ვუცქერი დღიურში წერას, ერთის სიტყვით არ ვიცი ნამდვილი მიზეზი. ჩემი გულითადი ნატვრა: სულ სხვას უყურო, უსმინო, თვალი ვადევნო და მე კი არ მაღაპარაკა. ამ ნაირათ მე წმინდათ ბედნიერი ვარ ხოლმე, მაგრამ საუბედუროდ ზოგჯერ ვერ ვითმენ და ბევრი მომივა ხოლმე. აი თუნდ კვირას, ანტონს ლიტერატურული საღამო ქონდა და მეც იქ ვიყავი. მივჯექე კუთხეში და სუყველას ვადევნებდი და ვათვალთვლებდი ქალიან-კაცამდინ, ტანსაცმლიდან-ლაპარაკამდისინ. მე სწორეთ ჩემს ქერქში ვიყავი. საუბედუროდ მე ჩქარა უნდა მოვსულიყავი აქ და ვერ დავესწარ ნამდვილ ბაასს. საზოგადოდ ვიტყვი, რომ შეყრილიყვენ პატრიოტული პრინციპების საქადაგებლათ. კარგი და პატიოსანი. ეხლა ყველას გვანევს გულზედ. ქართველების ქალის და კაცის იქ ყოფნა კიდევ მეყურება, მაგრამ სონას რაღა უნდოდა? ჩვენ სომხებთან საერთო ვგონებ არა გევექნება რა. სონიჩკა, მგონია, ქართველობს. ბატონი ბრძანდება. ფუტკრებს ის ჩვეულება აქვთ, რომ ათას ყვავილებზედ მოაგროვებენ ტკბილ წვენს და შემდეგ სკაში მშვენიერ თაფლის პურს შექმნიან ხოლმე; შინაურმა მემიხოლვეებმაც ანგერ იციან, მთელი სახელმწიფოს კუთხეებიდან შეაგროვებენ პატარ-პატარა ცნობებს და ლაზათიან სტატიას გამოკვანძამენ ხოლმე. მეც, რადგანაც დავიგვიანე და დროზედ არ ვწერდი ჩვენს ამბებს, ანგერ მოვიქცევი და ვეცდები საყურადღებო მოვლენანი სემინარისტების ცხოვრებაში არ გამოვტოვო. ერთხელ, კაი ხანია მას აქეთ, ჩვენი პატივცემული

ფილოსოფიის და პსიხოლოგიის მასწავლებელი ავით გაგვიხდა, მის მაგივრად გაკვეთილზედ შემოვიდა ჭკუა თხელი რეკტორი. გაკვეთილი ლოკკზედ იყო. გვეშინოდა, ვაი თუ რეკტორმა ჩვენც და ლოკკიც გაგვილანძლოსო, რადგანაც ლოკკი ცოტა არ არის “იეზუიტებს”²⁰⁵ არ ეთანხმება. თუმცა ლოკკსაც უძღვნა ორიოდე მკვახე სიტყვა, მაინც ჩვენ გაგვაკვირვა მისმა ქცევამ. ფილოსოფოზზედ გაკვეთილი გვექონდა და ის საჭმელზედ გადაბძანდა. საქმე იმაშია, რომ ამას წინათ ჩვენ რამდენჯერმე მოვახდინეთ “ბუნტი” პურის გამოისობ. ხანდისხან სასაცილოდაც ვიქცევით ხოლმე. ერთხელ შეუთვალეთ ინსპექტორს: სარამ კაი პურს არ მოგვიტანთ, სტოლოვიიდან არსად წავალთო. ბევრი გვეხვეწა ინსპექტორი, წადითო, სადილზედ კაი პური გექნებათო, მაგრამ არ ვქენით. იმდენს ხანს ვიყავით სტოლოვიაში, სარამ კაი პური არ მოგვიტანეს. სწორეთ ამნაირი ჩვენი საქციელი ქონდა სახეში რეკტორს და დაგვინყო ლანძღვა. თქვენ რომ ფინთები არ იყვეთ, განა ან პურს ითხოვთ ან ამას წინათ თევზს რომ თხოულობდით განა შესაძლებელია? ისინი ცარიელ პურს ჭამდენ და ცივ წყალს სვამდენ, მაგრამ წითლათ ლაჟღაჟი გაქონდათ, თქვენ კი დაყვითლებული ხართ უბედურად. ან ტანისამოსს რათ თხოულობთ? მე აკადემიაშიაც დაგლეჯილი სერთუკი მეცვა. სრულებითაც საჭირო არ არის, რომ ცოდვიანი სხეული ძვირფასეულობით შეიმოსოს. ამ სიტყვებმა ყველანი გაგვაკვირვეს. ეს ოჯახდაქცეულები ბერძნულ-ლათინურით გვხოცამენ და ცარიელ პურზედ და დაგლეჯილ ტანისამოსში ხომ სულ ამოვწყდით! საკვირველ არიან უფალო საქმენი შენი! ერთხელ გვითხრა კიდევაც, დამპალი თევზი შეგირდებისთვინ მარგებელიაო. დასაჯერებლად ძნელია, მაგრამ ნამდვილი სიმართლეა. კარგი განწყობილება შეგირდებსა და უმფროსს შორის მაშინ იქნება, როდესაც ერთი ერთმანეთი უყვართ. ჩვენ რეკტორს კიდე საზოგადოდ სუყველა მასწავლებლებს ჭირით ვეჯავრებით ჩვენ ქართველები, ან თუ ღმერთი გნამთ, საიდან ვეყვარებით მაგათ ცხრა მთის იქიდგან მოთრეულებს? რა კავშირი აქვთ მაგათ ჩვენთანა? არაფერი. მომეტებულად გაიძვერაობაში ყველას რეკტორმა²⁰⁶ გადააჭარბა. წრევანდელ წელიწად იმერლები აღარ გაახარა გაბრიელის²⁰⁷ სიძულვილის გამო ეგ და ყრუ არქიელი, არა ნაკლები იეზუიტი,

ისე უშლიან საწყალს მოხუცს პრელატს²⁰⁸ სემენარიის გახსნას ათასნაირი დანოსებით, რომ ავაზაკიც და თვით წყეული იუდაც არ ჩაიდენდა მაგას. ოცამდისინ მეტი იმერელი გარეკა პირველი კლასიდან და არ მისცა ბინა და ახლა ცდილობს მაღალ კლასებშიც შეათხელოს მათი რიცხვი. ამ წინაზედ მოუდო ხრიკი ერასტის გაკვეთილზედ იცინოდით და საწყალი კინალამ გამორიცხეს, თუ ორიოდე არ მიშველებოდა და ეხლა ის არის «ПОДЪ НАДЗОРОМЪ». რადგანაც ჩვენ მთავრობას ასე ძრიელ ვძულვართ, ამიტომაც მას ჰყავს მთელი დასტა ჯაშუშებისა, რომელნიც უზიდავენ მათ ათასნაირ ცნობებს, თუ რას ვლაპარაკობთ და რას ვფიქრობთ.

თუ რა საზიზღარია და რა დამღუპველი ეს ჯაშუშობა შეგირდებისთვის, ამას განმარტება აღარ სჭირია. ვინუგეშებ მითი, რომ ჯაშუშებათ სულ მთლად რუსები და ბერძნები არიან, და ჩვენ ქართველები არ ვერევით მაგ წამპილწველ საქციელში. რეკტორს უნდოდა რაღაც ანტიქართული პარტია შეედგინა, და ამ მიზნისთვის აირჩია რუსები და ბერძნები ერთის ჩემის ამხანაგის ბერძნის თაოსნობით და სუყველა ჯაშუშებათ კი გადააქცია. შეგირდობაც რასაკვირველია მათ შესაფერათ ექცევა უფროსებს. არაფერი გავლენა არა აქვთ მათ ჩვენზედ და ყოველი ჩვენგანი ცდილობს რითიმე აწყენინოს რომელსამე მათგანს და იმ ნაირადაც, რომ თვითონაც ძრიელად არ დაისაჯოს. მაგ. წრეულ, რამდენი აღრეულობა მოხდა შეგირდებში! მესამელებმა ისე გაანიშნატეს ბერძნულის მასწავლებელი გრიაზნოი, რომ მხეცივით თურმე ღრიალებდა. პატოცკის, სამღვრთო წერილის მასწავლებელს ისე გაუხადეს საქმე, რომ ჭლექში ჩავარდა, ისტორიის მასწავლებელს სამ დაბალ კლასში იმდენი უყვეს დაცინვით უცოდინარობაში და გაუგონრობით, რომ კინალამ თავი დაანება. მესამელებმა ტატიევს ქართულიდან რუსულად თარგმნა დააშლევინეს. და სხვა ამ-გვარი. ყველა რომ ჩამოვთვალო, აქ არ დამეტევა. ამ ნაირმა ქცევამ ერთი შედეგი მოიტანა – ნაციონალური გაღვიძება შეგირდებში. ეს კანონიერი გაღვიძება, როგორც ანტონმა მითხრა, ისეც მოხდებოდა უმაგათოდ, მაგრამ მაგათ ძალიან მოასწრაფეს. დავაარსეთ ქართული ჟურნალი²⁰⁹, რომელშიაც სულ პატრიოტული სტატიებია ან ისეთი სიძულვილი რუსებისადმი, რომ მომეტეებული აღარ შეიძლება. მეც ჩემს სტატიასი არაფერი დავაკელი

მაგ ვაჟბატონებს. მუდამ წელიწადს ქართული წარმოდგენები გვაქვს ხოლმე გამართული და ასე გაშინჯეთ წელს ერთი ახალი ორიგინალური შეგირდის თხზულება პიესაც გვქონდა. გუშინ რაფაელის²¹⁰ ლექციაზე უნდა წავსულიყათ. მარტო ოცს გვქონდა ნება წასვლისა და უნდა გეყურებინათ რა ვაი ვაგლახი იყო არა მე ჩამწერეთ, არა მეო. თითქმის ყოველ კლასში ქართული ჟურნალია და გაზეთებიც ყველა გვაქვს. წიგნებსაც ყველა კლასი ცალცალკე ყიდულობენ. სუყველა ამას კაი ევროპული ჟურნალები და ზორბა წიგნები რომ დაუმატოთ, კარგი მაშინ იქნება!..

28 თებ.

„დღიური“ ერთი სემენარიელისა.²¹¹

1882 წელსა 4 მაისსა.

1882 წ. 4 მაისი. სამშაფათი.

ხმები არის ქალაქში, ვითომც ჩვენი ერთათ-ერთი გაზეთი დროება²¹² უფულობის გამო უნდა დაიხუროსო. ეს ამბავი ისე მალეღებებს, მირევს გულ-ღვიძლს, რომ სიბრაზით არ ვიცი, რა ვქნა! სისხლი ყელში მეჩრება, და სიბოროტე თვალებიდგან ცხადათ გამოსჭვივის. ან როგორ არ მოუვიდეს კაცს სიბრაზე, რომ ჩვენს ქვეყანაში ისე შეგვაფიქროვს, რომ ერთს ჩანჩურა გაზეთს ვერ უხეირნია! შური, სისხლი და ხანჯალი მაგათ! მაგის მეტს არას ვინატრი ჩემს სიცოცხლეში იმათთვის, ვინც ამ საძაგელ მდგომარეობაში ჩაგვყარა ჩვენ. ამ ფიქრებთან განუშორებლივ მდევნის მშვენიერი, წმინდა, სპეტაკი და მამაცობის გამომხატველი სახე პოლიაკი ჩაიკოვსკისა²¹³. იცით ვინ არის ეს პოლიაკი? ეს გახლავს საშინელი პოლშელი პატრიოტი, რომელიც დაუცხრომლათ ცდილობდა თავის ქვეყნის, პოლშის აღდგენას. რამტელი ეხეტიალა, ეთრია მთელს ევროპაში, რომ მეგობრები მოეპოვნა პოლშისთვის და მტარვალთ ხელიდგან დაეხსნა თავისი ტურფა ქვეყანა. რამდენი სწერა სალიკ-პაშის²¹⁴ სახელობით თავის მტრების წინააღმდეგ და ზოგჯერ ბედიც უღიმებდა, მაგრამ მუხთალმა მიზნამდისინ ვერ მიაღწევინა! საცოდავმა ამ შრომაში შეაღია თავისი ფიზიკური, ზნეობითი და გონებითი ძალა და ეხლა მოხუცი ემორჩილება მუხთალ ბედს და გულის ტანჯვით უყურებს თავის მამულის აოხრებას. აკურთხოს უფალმა, ხალხის გმირო, შენი საქმენი და მექენ მე წინ-გზამავალ ვარსკვლავათ. ოცნებები ანუ ფანტასია შორს მიტაცებენ და არ ვიცი საბედნიეროა ეს ჩემთვის, თუ საუბედურო. მიზეზი მათი გაძლიერებისა ირაკლი ბატონის შვილის სიკვდილია. ღმერთო, როგორც ამ შვიდი წლის წინათ გულმხურვალედ გეხვეწებოდი, დიდი, გამოჩენილი კაცი გამხადეო, ახლაც ისე გეხვეწები, ხელი მომიმართე.

9 მაისი. კვირა.

ძველ დროში, ანუ სწორეთ რომ ვთქვათ საშუალო საუკუნოებში საფრანგეთში და გერმანიაში მშვენიერი ჩვეულება იყო, მაისის თვეში შეკრებილიყვნენ სახელმწიფო წარმომადგენელ-

ნი და ებჭოთ საზოგადო საჭიროებაზედ. ამასვე ვხედავ ეხლაც ჩვენში, ცოტაოდენი გარჩევით. მაშინ დეპუტატები იკრიბებოდნენ გაშლილ მწვანე მინდორზედ და ეხლა კი კლუბებში, სადაც ცუდის ჰაერისაგან ბევრს სული ეგუდება; მაშინ კრებაში თავსმჯდომარეობდა თვით მეფე (კოროლი) და ეხლა კი უბრალო ამორჩეული თავადის შვილი, ანუ აზნაური; მაშინდელ კრების გარდაწყვეტილებას კანონის ძალა ქონდა იმ წამსვე და ეხლანდელი გადაწყვეტილი მუხლები შეიძლება არც კი დაამტკიცოს უმაღლესმა მთავრობამ; მაშინ კრებაში იყვნენ თავად-აზნაურების (რაინდების) გარდა სამღვდელოებაც და ეხლა კი მარტო ერთი კეთილშობილი წოდება. იმ კრებებს ძველათ ეძახდნენ “მაისის შეკრებილებას ანუ მაისის მინდვრებს (Майскія собранія, майскія поля). ეს პატარა შედარება და ძველის ამბის მოგონება გამოიწვია აწინდელმა ჩვენმა თავად-აზნაურობის კრებამ. ბევრი კარგი საიმედო და მასთანავე ბევრი მწარე ფიქრებიც აღმიგზნო გულში ამ კრებამ. აი, საქმე რაშია: ჩვენი თავად-აზნაურობა ამ ბოლოს დროს საშინლათ დაეცა ფიზიკურათ, მორალურათ, მატერიალურათ და პოლიტიკურათ. გაუფერულდა და მიეცა საშინელს სილატაკეს, დაწვრილმანდა და გაცარიაკლდა უწინ კი ასე არ იყო. სარამ საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლება ჰქონდა და თავად-აზნაურობა ერთს საუკეთესო წოდებას, ანუ ელემენტს წარმოადგენდა საქართველოს ერში, თუმცა ნაკლებევაწებით და ბევრის საძაგლობითაც გარემოცული იყო ეს წოდება (ამაზე როდისმე შემდეგ), მაგრამ მოწინავე რედუტს²¹⁵ საქართველოსას კი შეადგენდა. მის ბატონის და გლეხი-ყმის შორის არასოდეს ორგანიული კავშირი არ შეწყვეტილა, როგორც შესწყდა ყოველივე კავშირი ეხლა რუსის ინტელიგენტ-პომეშიჩის და მონა მუჟიკის შორის. თუ რა დამღუპველია ეს ბოლო გარემოება, ყველასათვის ცხადია. იმას ვამბობ, რომ ჩვენი თავად-აზნაურობა ცოტათ თუ ბევრად მეცხრამეტე საუკუნემდინ ხეირიანი იყო. მაგ დროდან კი დატრიალდა მის ბედის ჩაღბი უკუღმა და ეგ უკუღმა პროწიალი დღესაც არ შეჩერებულა. რა არის მიზეზი? მიზეზი პოლიტიკურის თავისუფლების დაკარგვა და რუსეთის გამრყენელი პოლიტიკა. ღმერთო, საშინელია მაგათი პოლიტიკის სიტყვით გამოხატვა! მეთექვსმეტე საუკუნიდან

შემოგვიჩინდნენ და რა საშუალება არ იხმარეს, ჩვენ გასაქრობათ! მოტყუება, გაიძვერაობა, ქრთამი, ალერსი, უკადრისობა და როგორაც მაგის შედეგი ახლა.

აგვება თვალი და მტრებს მოყვრებიდან ველარ ვარჩევდით. ჩვენი მამული მაგათ ხელში გადავიდა, მშვენიერი ენა ქრება და ყურს კი არ ვიბერტყდით. იქამდისინ აეხვათ თვალები ჩვენ ზოგიერთ თავად-აზნაურებს, რომ სირცხვილად მიაჩნდათ ქართულად ლაპარაკი, სმა, ჭამა და ჩაცმა-დახურვა და შვილებსაც ენგრე დაუნყეს ზდა. ამ ბოლოს დროს კი ცოტათი ყურები გაიბერტყეს და აშკარად დაინახეს, რომ მაგნაირი ნყობილება და მათი აგეთი ყობა ბოლოს რაც დალუპამს და რაღაც საცოდავი მამულები დარჩათ ისინიც ღიპიან ასწვატურიანცების ხელში გადავა და პრიკაზის ვალი ერთი ათად იმატებს. ვამბობ ამ ბოლოს დროს მიხვდნენ მეტეი და ათასი მხრიდგან ისმის, რომ ამ და ამ კრებამ თავად-აზნაურთა გადანყვიტა ქართულის ენის შემოღება შკოლებში, ერობათ, უნივერსიტეტი და სხვა მრავალი. ძალიან ფაცი-ფუცია ხოლმე, რომ კარგი წინამძღოლები აირჩიონ და არა ისეთი, რომელთაც ვენზელების²¹⁶ თხოვნის მეტი არა შეუძლიანთ რა და ან კიდევ ავაზაკების პატივების გამოთხოვა. ერთის სიტყვით ჩვენი თავად-აზნაურობა სასიამოვნო გზას დაადგა ეს სასიამოვნო მხარე. აბა ახლა ის ვნახოთ თუ რაში მდგომარეობს სამწუხარო მხარე. ყველასგან ცნობილია, რომ ამ ჩვენი უკიდურეს მდგომარეობიდან გამოყვანა შეუძლიან ორ რამეს: პოლიტიკური დამოუკიდებლობის პოვებას და რაციონალ განათლებას. რადგანაც პირველის მოპოვება ეხლა ძალით, სანამ ბედი არ გაგვიღიმებს, შეუძლებელია, ამიტომაც მაგას ჯერ-ჯერობით თავს ვანებებთ до поры, до времени. მეორე საშუალება – სწავლა განათლების აღორძინება და გავრცელება ჩვენს ერში. ამ ბოლო გზას დაადგა ჩვენი თ.აზნაურობაც. ეს ფრიად სასიამოვნოა, მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ მაგათ დაარსებულ შკოლებში მარტო თავად-აზნაურების შვილები იქნებიან მიღებულნი და სხვა წოდებები ირიცხებიან იქიდგან. ამას ძალიან ცუდი შედეგი ექმნება. ყველაზედ პირველი ის რომ, ის ხალხი არ არის ბედნიერი, სადაც მარტო ერთი წოდება არის კეთილდღეობაში და სხვანი კი უკიდურებაში იმყოფებიან. თუ ჩვენი თავად-აზნაურის შვილები

მიიღებენ კაი განათლებას და გლეხები არა, პირველებს ექმნებათ ყველა საშუალება მოიპოვონ სიმდიდრე და დაასხდნენ კისერზედ გაუნათლებელ ხალხს. მაშინ მათს, ე.ი. ინტელიგენციის და გაუნათლებელ ხალხს შორის ისეთივე გაუვალი ხევი გაჩნდება, როგორც რუსეთში. ეს სრულებით სასურველი არ არის. წინაპრები სხვანაირათ იყვნენ. ჭკუის გარიზონტით ერთიერთმანეთზე მაღლა არ იდგნენ და იმიტომ კმაყოფილიც იყვნენ ხოლმე. გლეხი თითქოს ბატონის უპატიურებას ადვილათ იტანდა.

დღიურიდან.²¹⁷ ალექსანდრე ყიფშიძე

სწორეთ რომ საკვირველი ამბები წავიკითხე დღეს გაზეთ "დროებაში." ვილაც მეგრელი "დროების" რედაქტორს ურჩევს დაარსოს ცალკე ჟურნალი მეგრულ-ქართული სიტყვებისა და ფრაზებისთვის და აიმედებს პატიოსანი სიტყვით ბ. რედაქტორს, რომ მასალა არ შემოგელევათო, რადგან რამდენი სიტყვა და ფრაზა ქართულ ენაში მოიპოვება თვით მოსეს დაბადებიდან დღევანდლამდე, იგინივე სრულებით და შეუცვლელად მეგრულ ენაშიაც არამც თუ მოიპოვებიანო, სწერს ნაქალაქევიდან პატივცემული იკსი, არამედ ნამდვილათაც სუფევსო. ამისათვის ბ. რედაქტორო, თქვენ მომავალ ჟურნალს თავის დღეში არც მასალა შემოაკლდება, არც თანამშრომლები, რაიც ხრონიკულად დაემართება ხოლმე ჩვენ პერიოდულ გამოცემათა, რადგან ყოველი მეგრელი, ძუძუ მწოვარადან დაწყებული ჭალარით გათეთრებულ მოხუცამდის, ბრწყინვალე თავადიდან დაწყებული უკანასკნელ მენახირემდინ თქვენი ნამდვილი და სამუდამო უსასყიდლო თანამშრომელი გახდებაო. ეს კიდევ არაფერი; ეს ამბავი გაზეთის მეორე გვერდზეა მოქცეული. ეს ნარცხია მასთან, რაც გაზეთის პირველ გვერდზეა მოქცეული. აბა თუ ბიჭები ხართ წაიკითხავთ მაგ წერილს ბოლოში მრავალი წერტილებით დამშვენებულს და თვალებიდან სიბრაზის ცრემლები არ გადმოქცვივით! მე კი ეს დამემართა და სხვისა არ ვიცი, რა მოუვა. შეიძლება ეს მითი აიხსნება, რომ მე ან ქალაჩუნა ვარ და სხვას მაგარი კირივით გული აქვს. არა, ქალები მაგისთანა ამბების კითხვის დროს არა ტირიან (შეიძლება ამ შემთხვევაში ჩვენი ქალები სხვებისაგან

გაირჩევინ, რაიცა მჯერა). არც ჩვილი გული მაქვს. გული საკმარისად გამიმაგრა აწინდელმა მუხთალი ბედის დენამ, მაგრამ რას იზამ! თვით რკინასაც ადნობს სანთლის ქონივით ელექტრონის ნაკადული. ღმერთო რეები ხდება ჩემ პატარა ტანჯულ სამშობლოში! ნუ თუ უფალო, ცოდვანი მისნი აგრე მრავალნი არიან, რომ იგი შეასწარ ამ დღეს? ახი კია, რაც მოუვა! რატომ თავის ქერქში არ ჩერდებოდა, რა თავ ნასული კაცივით ხტოდა და არა მკითხესაებ სხვას ეჩრებოდა! რაზე დაივინყა, რომ დედის წინ მხტომ კვიცს ან მგელი შეჭამს, ან ტურა? რაზე დაივინყა, რომ ცხოვრების ბრძოლაში ვეშაპი ყოველთვის გველანას ემტერება და თუ მოასწრებს, ერთის ყბის მოქნევით გადაყლაპავს? გველანა ყოველთვისინ უნდა ცდილობდეს ვეშაპის კბენას და არამედ მის კალთის ქვეშ სხვა მტრებისაგან თავის შეფარებას. მართალია, ზოგჯერ ვეშაპი ვერ მოინელებს ხოლმე გველანისთანა ცხოველებს თავის სტომაკში და ზოგჯერ, მაგალითები ყოფილა, ავადაც გამხდარა, მაგრამ ეს მცირედი ნუგეშია. მახსოვს, ერთხელ წავიკითხე პატარა წიგნი ბ. მორდოვცოვისა: ისტორიული და პოლიტიკური მოძრაობა რუსეთის ხალხისა²¹⁸, სადაც არის მოთხრობილი, თუ პუგაჩოვმა²¹⁹ როგორ აადინა ნაცარ-ტუტი თითქმის ხუთ რუსეთის გუბერნიას და “ბატონებს” როგორ ავლებდა სინსილას. ამ პატარა ბროშურის წინასიტყვაობაში ავტორი ამბობს, რომ რუსეთს პუგაჩოვის ხელით ეწვია განკითხვის დღეო. ისტორიული შეცდომებისთვის. დიახ, ჩვენც შეცდომილებისთვის გვეწვია განკითხვის დღე. მაგრამ, ღმერთო ჩემო, რასა ვროშამ? რა დროს ან გოდებაა, ან კილვა! ფაკტი-ფაკტად რჩება. მას გასწორების მეტი არაფერი ეჭირვება. აქ ბევრი ბუნდად არის ნათქვამი. ბევრისგან დაუთავებელია აზრი, შეიძლება ვინმემ წაიკითხოს ეს წერილები და მის გამჭრიახობისთვის მიმინდვია მისი გაგება რის თქმაც ვერ მოვახერხე. გული კი მეუბნება, რომ მიხვდებიანო....

ჩემი ფიქრები, ოცნებანი ამ წუთში, როდესაც ვსწერ საკუთარი სისხლით შეწებებულის მელანით ამ უთავბოლო სტრიქონებს, დაჰქრიათ იქ, შორს, სადაც მდებარეობს ბერძნების კოლხიდა, ჩვენი პატარა საქართველო. სულ შეხუთული მომწყვდეული კავკასიონის კლდეებით. ცხადად ვხედავ, თითქოს თვალწინ

მიდგია ავტორი იმ მოწინავე წერილისა, როდესაც თავის კალამს აწერინებდა ბოლმითა და სიბრაზით სავსე სიტყვებს: ბევრი თქმა ნდომებია, მაგრამ ვერ მოუხერხებია. მის მაგივრად წერტილები დაუსხამს. მაგ ავტორს უნდოდა ეთქვა ბ.სმირნოვისთვის პირში ძონძები უნდა ჩაგეჩრათო, სახე მოგეთუთხნათ საკუთრად ანაკრაპლიდან, ან აბანოებიდან მოტანილი ტლაპოთი, შეგესვათ უკუღმა უკუდო ვირზედ, როგორც ყენი²²⁰ და ისრე გაგესეირნებინათ ზედ გოლოვინის²²¹ პროსპექტზედ. წინ და უკან ვირს უნდა ქონოდა აკრული მისი რეფერატი. დიახ ამის თქმა უნდოდა ავტორს წერილისას, ეს კიდეც შეეფერებოდა ბ.სმირნოვს და ღირსიც იყო, მაგრამ ძალაუნებურად ზრდილობიანათ მოსვლია სიტყვა. ბ. წაბრძანდით, იქ იქადაგეთ, სადაც გასაბრიყვებლებს უფრო ბევრს იპოვითო.... (დედანიშიაც წერტილებია).

მართლა რა ცხოველია ეს სმირნოვი? საიდან გაუჩნდა ეს ძალად მაცხონე გენიოსი ჩვენ ბედკრულ ქვეყანას? ბევრი ვიფიქრე მაზედ, თუ ვინ უნდა იყვეს ის სმირნოვი²²², მაგრამ ვერსა გავხდი. თუ ეს ცნობილი გეოგრაფი სმირნოვია, თბილისში რამ ჩაახეტა მეთქი, ან ჩასვლისთანავე ასე უზდელად როგორ იტიტინებდა გულშიც რომ ზდებოდა ეგ აზრები. გორში ერთი ლოთი ლათინური ენის მასწავლებელი მყავდა, გვარი სმირნოვი, რომელიც შეგირდებმა რამდენჯერმე მიტყობეს. ვფიქრობდი, ახლა ჯაბრს ხომ არ ყრილობს მეთქი ჩვენზედ, რომ დაჟინებით გაიძახის, ქართველები ერს კი არ წარმოადგენენ, თეთრი, შავი და წითელი ძაფებისაგან შემდგარი გორგალიაო, მაგრამ არა, ენაბლიტი სმირნოვი სად შესძლებდა რეფერატის წერას და მერმე მის დაცვას, თუნდა იგი მუხის ფუტუროსაებ ცარიელი იყვეს! ბოლოს მომხედა ღმერთმა და მოვიგონე ვინ არის ეგ ცხოველი! ეგ არც გორელი ლოთი მასწავლებელია და არც გამოჩენილი პეტერბურგელი გეოგრაფი. ეგ არის თქვენივე, თფილისელი ქვეწარმავალი.

ერთხელ, ჯერ ისევ ლურჯი თეთრის ზოლებით გერბიანი ქუდი მეხურა. ერთ კვირა დღეს მე და ჩემი ამხანაგი²²³, სომეხთაგანი, დაკარგული ცხვრებივით დავხეტილობდით ალექსანდროვის ბაღში. ზარმაცად ვადგამდით ფეხებს და ლაპარაკს ვერც კი ვახერხებდით, ისე ცხელოდა. უცბად ჩემა მეგობარმა წამომიშინა მუჯლუგუნები და მიმახედა ერთი ხეივნისკენ ამ სიტყვე-